

מקומם היחסי של החי"ר והשריון בעקבות סיני

מחבר: זאב אלרון

מקור: "יסודות", גיליון 3 | תשפ"ב, 2022 | גליון מאסף

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: אלי מיכלסון, שאול ברונפלד ויוגב אלבז

שנת הוצאה: 2022

מקומם היחסי של החי"ר והשריון בעקבות מערכת סיני¹

זאב אלרון²

הקדמה

מערכת סיני מוצגת לרוב כנקודת מפנה, שהדגימה את יתרונותיו של השריון על פני החי"ר ואת התאמתו העדיפה לתנאים החזויים במלחמה הבאה. נטען שבעקבותיה הכירו גם הספקנים בעדיפות השריון, ובהתאם שינה צה"ל את מגמות בניין הכוח והגדיל את ההשקעה בשריון בכלל, ובטנקים בפרט, על חשבון החי"ר שהיה עד אז, לכאורה, החיל המועדף. הטענה מסתמכת בעיקר של שורת התבטאויות של בכירים, ובראשם הרמטכ"ל משה דיין, במהלך מערכת סיני ומייד אחריה, וכן על הישגיו הגדולים של השריון במלחמת ששת הימים, שהעידו על התעצמותו הרבה בשנים שקדמו למלחמה.

1 המאמר מבוסס על פרק בעבודה שנכתבה עבור המחלקה להיסטוריה בצה"ל בשנים 2000-2001. בשנת 2020 עודכן הפרק תוך שימוש במחקרים שפורסמו מאז ובמקורות ראשוניים שנפתחו לעיון הציבור בשנים האחרונות. העדכון מתבטא בעיקר בצמצום תתי-הפרקים שסיפקו רקע לעיסוק בשאלת המחקר, ברידוד ההתנצחות עם חוקרים ממדעי החברה, בהוספת הקדמה, בהתייחסות לספרות מחקרית עדכנית, בתוספת נתונים ובשינויי עריכה.

2 ד"ר זאב אלרון הוא חוקר במחלקה להיסטוריה בצה"ל.

במחקרים קודמים הראיתי כי מעמדו של השריון לפני מערכת סיני לא היה נחות כפי שמקובל לטעון, וכי יתרונותיו ותורות ההפעלה המקובלות שלו הוכרו עוד קודם לה, אולם לישראל לא הייתה אפשרות לבנות את המערך המשוריין שבו חפצה, בעיקר בשל מגבלות משאבים.³ במאמר זה אנסה להראות כי מעשית לא חל שינוי מהפכני במעמד החילות לאחר המערכה; לחי"ר נשארו מספר תפקידים חשובים גם במיתארים התקפיים, ובשנים שלאחר המערכה נותרו מגבלות רבות שהמשיכו לעכב פיתוח מהיר של המערך המשוריין חרף הכרה ארוכת שנים בחשיבותו וביתרונותיו, גם בתקופה שבראש הצבא עמד חסיד מובהק של השריון.

מאמר זה יבחן את מקומם היחסי של החי"ר והשריון בצה"ל בעקבות מערכת סיני ועד לשנת 1961 לפי שני תבחינים. הראשון הוא התפקיד שיועד לשני החילות בהתאם לתוכניות המבצעיות, לתורת לחימה ולדרך הפעלת הכוח בתמרונים, ולפי התבטאויות בכתב ובעל פה של בכירים שהעידו על הדרך שבה התעתדו להפעיל את הכוח במלחמה. התבחין השני, החשוב לא פחות אך הקשה יותר לבדיקה, הוא השינויים שחלו בפועל בסדר הכוחות, בכשירות היחידות ובעוצמתן - שינויים שנבעו במידה רבה מהיקף ההשקעה הממשית; זאת, מתוך הנחה שהקמת עוצבות וטיפולן באמצעות הקצאת משאבים המצויים במחסור מהווה עדות טובה יותר למעמד הממשי מאשר התבטאויות, שעשויות להיות מהשפה ולחוץ.⁴ לפיכך יש מקום לבדוק לא רק התבטאויות, אלא גם את הביטויים המעשיים למעמד החילות בתחומי הארגון, הקצאת כוח האדם, ההצטיידות, האימונים והתעסוקה המבצעית. במאמר מופיעות מספר אינדיקציות מדגמיות לסדר העדיפויות הממשי שניתן לחי"ר ולשריון, שמספיקות כדי להטיל ספק בטענה המקובלת, אך תשובה מלאה לשאלת המעמד היחסי תדרוש מחקר נרחב יותר, שיבחן ביסודיות את הקצאת המשאבים ויבדוק מרכיבים נוספים בצבא. בשני העשורים שחלפו מאז נכתבה הגרסה המקורית של מאמר זה, נבחנו בניין כוחו של צה"ל והשינויים בתורת הלחימה שלו בעקבות לקחי סיני בארבע עבודות

3 זאב אלרון, **חיל הרגלים בצה"ל, 1949-1956**, האוניברסיטה העברית (עבודת מ"א), 2001; "איום השריון ומערך הנ"ט של צה"ל לפני מבצע קדש", בתוך: חגי גולן ושאל שי (עורכים), **ברעום המנועים: 50 שנה למלחמת סיני**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2006 (להלן: גולן ושי, **ברעום המנועים**); **התמורות בצה"ל והשינוי שלא היה בתפיסת הביטחון דצמבר 1952 - ספטמבר 1955**, האוניברסיטה העברית (עבודת דוקטורט), 2009; **לקראת הסייבוב השני**, מודן ומערכות, 2016.

4 כפי שהאמריקאים נוהגים להגיד: Talk is cheap; וכדי להוכיח רצינות: Put your money where your mouth is.

דוקטורט. אלי מיכלסון⁵ התרכז בעבודתו בהפקת לקחי המערכה והגביל את עיסוקו לחצי השנה שלאחריה;⁶ בעבודה קודמת הוא התייחס לתקופה ארוכה יותר, עד 1967.⁷ מבין הכותבים, נראה שהוא היחיד שעשה שימוש במחקר, וממצאיו תואמים בעיקרם לממצאיי. ליאור בריכטה עסק בתקופה ארוכה יותר, עד לסיום כהונתו של חיים לסקוב כרמטכ"ל.⁸ התזות המרכזיות שלו - לפיהן צה"ל עבר באותה תקופה מהפכה שבמסגרתה קיבלו בכירי המטכ"ל את עמדתו של לסקוב, והרמטכ"ל הצליח להגשים את כוונותיו - מנוגדות לממצאיי. מסקנתו של בריכטה מבוססת במידה רבה על התבטאויות, ונמנעת מבחינה של הקצאת המשאבים כביטוי מעשי לסדרי העדיפויות.⁹ אהוד עילם כיסה בעבודתו תקופה ארוכה עוד יותר - עד למלחמת ששת הימים.¹⁰ מחקרו הוא המוקדם ביותר, ונכתב בתקופה שבה מרבית המקורות היו עדיין חסויים, ולכן מסקנותיו מסתמכות במידה רבה על ממצאים אנקדוטיאליים. גם עילם זיהה מהפך ביחס לשריון באותה עת.¹¹ דוקטורט נוסף, של דב גלזר, עסק בספרות התו"ל היבשתית לאורך תקופה ארוכה אף יותר ולא התייחס לצדדים נוספים של בניין הכוח.¹² שני ספרים חשובים התפרסמו באותה תקופה.¹³ האחד הוא קובץ התעודות "יצחק רבין"

- 5 ד"ר אלי מיכלסון משמש היום ראש המחלקה להיסטוריה בצה"ל.
- 6 אלי מיכלסון, **תהליך הלמידה של צה"ל ממלחמת סיני (נובמבר 1956 עד מאי 1957)**, האוניברסיטה העברית (עבודת דוקטורט), 2019.
- 7 אלי מיכלסון, **תפיסת הפעלת כוחות היבשה של צה"ל במלחמת ששת הימים ולאחריה - הגורמים המעצבים**, אוניברסיטת בן גוריון בנגב (עבודת מ"א), 2011 (להלן: מיכלסון, **תפיסת הפעלת כוחות היבשה**).
- 8 ליאור בריכטה, **המפנה בתפיסת בניין הכוח וסדר הכוחות של צה"ל וישומו לאחר מלחמת סיני (1956-1961)**, אוניברסיטת חיפה (עבודת דוקטורט), 2018.
- 9 המילים "לירה" ו"דולר", למשל, אינן מופיעות בעבודה.
- 10 אהוד עילם, **הדוקטרינה ובניין הכוח של צה"ל בשנים 1957-1967**, אוניברסיטת בר אילן (עבודת דוקטורט), 2003.
- 11 "חלה תפנית דרמטית בבניין הכוח של צה"ל, שנשען עד לאותה עת על חיל הרגלים. שינוי חד זה התבטא בהצבת השריון, חיל האוויר והצנחנים בראש סדר העדיפויות, בגלל יכולתם להעביר במהירות את הלחימה לשטח הערבי". שם, עמ' א (תקציר העבודה). וגם: "במלחמת סיני הוכיח השריון את יכולתו בעקבות ההתקדמות הזריזה של יחידות כמו חטיבת 7 המשורינת. בניין הכוח, שנשען על חיל הרגלים, האיטי ביחס לשריון, לא התאים אפוא ליישום הדוקטרינה. רק הפריצה והשעיה לעומק סיני של יחידות השריון אפשרה לחדור במהירות על מנת להגיע בהקדם להכרעה. לכן חלה תפנית חדה ודרמטית בבניין הכוח, והשריון החליף את חיל הרגלים והיה לחיל מוביל בכוחות היבשה בכלל ובדרג המסתער בפרט". שם, עמ' 31.
- 12 Dov Glazer, *Conceptualizing Command and Operations in the Israeli Ground Forces, 1936-1966*, Ramat Gan: Bar Ilan University (PhD dissertation), 2011.
- 13 גילוי נאות: לח"מ היה חלק בעריכת שניהם.

שערכה ימימה רוזנטל במסגרת היחידה להנצחת אישים של ארכיון המדינה,¹⁴ הכולל מסמכים שבהם מובאות עמדותיו המקצועיות של האדם שהשפיע ביותר על עיצוב צה"ל בתקופה שעד למלחמת ששת הימים, והערות עורך שבהן מסוכמות דעותיהם של עמיתיו ומוסבר ההקשר שבו נאמרו או נכתבו הדברים. הספר השני הוא מחקרו של ד"ר עמיעד ברזנר, שסקר בשיטתיות את התפתחות השריון בשנים 1956-1967. ברזנר עמד גם הוא על שינוי מהפכני ביחס לשריון בעקבות מערכת סיני, אך הצביע על המכשולים הרבים שעמדו בפני התעצמות ממשית בשנים שמייד לאחריה.¹⁵ עבודה מקבילה על החי"ר - שהמשיך להוות את עיקר הסד"כ היבשתי - טרם נכתבה, ומאמר זה מנסה לכסות מעט על הפער בספקו מידע בסיסי על ההתפתחויות בארגון החי"ר ובחימושו.

מילים, מילים

מקובל לטעון כי בעקבות מערכת סיני הפך הכוח המשוריין של צה"ל, ובמרכזו הטנק, לכוח ההכרעה ביבשה. לדברי מפקדי גיסות השריון בזמן המבצע ואחריו, חיים לסקוב ומאיר זורע, "חשבו שאנו לא מספיק טובים לבצע פעולת תגמול על משטרת קלקיליה ובראשית נובמבר עלינו על מפת המזרח התיכון ככוח משוריין". מחליפו של זורע, אורי בן-ארי, כתב כי "השריון הפך במבצע קדש ל'מלכת שדה הקרב'", ומחליפו של בן-ארי, חיים בר-לב, קבע ש"במלחמת סיני 1956 נעשה השריון מחיל מסייע לחיל מסתער ומוביל".¹⁶ ישראל טל, שעמד בראש גיסות השריון במלחמת ששת הימים, הציג את מערכת סיני כנקודה המציינת את סיומו של "עידן הנשק האישי" בצה"ל והתחלת "עידן הנשק הקיבוצי". טל הוסיף:

במאבק [...] ניצחה לפני מלחמת סיני הגישה השמרנית שכפרה בערכו של חיל השריון כחיל ההכרעה ביבשה. אבל המעשה של גייסות השריון במערכת סיני טפח על פני ההלכה. [...] בעלי הגישה הספקנית מיהרו להריע לשריון ולהכיר בטעותם נוכח

¹⁴ ימימה רוזנטל (עורכת), **יצחק רבין: מבחר תעודות מפרקי חייו**, גנזך המדינה, 2005 (להלן: רוזנטל, **יצחק רבין**).

¹⁵ עמיעד ברזנר, **אש לפניו תלך: התפתחות ותמורות בשריון הישראלי מתום מלחמת סיני למלחמת ששת הימים**, מודן ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2017; למשל בעמ' 12, 321-322 (להלן: ברזנר, **אש לפניו תלך**).

¹⁶ הציטוטים מתוך: "התפתחות גייסות השריון של צה"ל: דברי מפקדי גי"ש בתקופות השונות", **מערכות**, אוקטובר 1976.

ההצלחה, ואף תמכו אחרי המלחמה בהתעצמותו של השריון ובטיפוחו. מאז נקבע מקומו המרכזי במחשבה הצבאית של צה"ל ובתורת הלחימה שלו.¹⁷

מפקד גיסות השריון במלחמת "שלום הגליל", משה בר כוכבא כתב:

תוצאות מבצע קדש הביאו למפנה בהערכת מקומם של כוחות השריון במסגרת צה"ל. עצמת ההלם של מבצע סיני ומהירות הבזק של הלחימה הוכתבו על ידי טורי השריון. לא נותרו עוד ספקות ופקפוקים בנוגע לסגולות ההכרעה הטמונות בשריון במסגרת הלחימה היבשתית. בתום מבצע קדש הפך השריון מחיל מסייע לחיל מוביל, וזכה למעמד בכורה בקרב כוחות היבשה. [...] לאחר מבצע קדש קיבל השריון עדיפות בולטת בהקצאת משאבים וכוח אדם, והפך לגדול בחילות צה"ל.¹⁸

במאמר אחר כתב בר כוכבא על מלחמת סיני:

הטנקים הוכיחו שהם מסוגלים לבצע משימה עצמאית ללא תלות בחי"ר ובחילות אחרים, וכי הם מהווים גורם מכריע במיטוט מתחמי אויב ובשבירת כוחו המשוריין. הטנקים הפריכו את ההשקפה, שיכולתם ההגנתית מוגבלת וכי שילובם עם חי"ר הוא תנאי הצלחה של צורת קרב זו (פלוגת הטנקים של יוסף שברה הסתערות לילית של המצרים, ועם בוקר התגלו עשרות חיילי אויב הרוגים). בקרבות קדש למדנו כי תותח הנ"ט, המוקש והמכשול ההנדסי אינם יכולים לבלום ולשבור מאמץ התקפי של טנקים המנוהל בצורה מושכלת. עוצמת הטנק - בלחימה התברר שלטנקים בודדים יש לפעמים השפעה מכרעת על תוצאות הקרב. כן טמונה בהם עוצמה ללא כל יחס למספר המפעילים אותם. הטנק הוכיח שבכוחו למוטט התנגדות של עשרות חיילי רגלים ולהשמיד מספר תותחים נ"ט וטנקים אחרים תוך זמן קצר - כאשר הצוות המקורי היה מקצועי, מהיר ונועז החלטה.¹⁹

17 ישראל טל, **ביטחון לאומי: מעטים מול רבים**, דביר, 1996, עמ' 135 (להלן: טל, **ביטחון לאומי**).

18 משה בר כוכבא, "התפתחות השריון תש"ח-תשמ"ד", בתוך: משה בר כוכבא, **מרכבות הפלדה**, מערכות, 1989, עמ' 20-21.

19 משה בר כוכבא, "תדמית הטנק לקראת מבצע קדש ולאחריו", שם, עמ' 33-39. המאמר פורסם לראשונה בכתב העת **בשריון** 10, אוקטובר 1976.

תפיסת מפקדי גיסות השריון לדורותיהם מקובלת כיום במחקר, הן באקדמיה והן בקרב מפקדים שהיו להיסטוריונים. אבי קובר טען כי "במלחמה זו [סיני] כבש השריון את מקומו כמערכת נשק שליטה בזרוע היבשה".²⁰ ההיסטוריון הרשמי של השריון, עמיעד ברזנר, כתב ש"מלחמה קצרה אחת הפכה את השריון, כמעט בבת אחת, מכוח מסייע לחי"ר לכוח העיקרי של חילות היבשה".²¹ במקום אחר הוא כתב: "הישגי השריון וחיל האוויר במלחמת סיני חוללו מהפכה תפיסתית בצה"ל. השריון הפך מחיל המסייע לחיל הרגלים לכוח ההכרעה העיקרי של חילות היבשה. השינוי בהתייחסות אל השריון היה דרמטי במיוחד משום שהתחולל תוך ימים ספורים".²² במאמר שנכתב זמן רב לאחר האירועים קבע רחבעם זאבי - שכפי שיתואר בהמשך ניסה לקדם בשנת 1958 הצעת ארגון שעמדה בניגוד בולט לגישתו של הרמטכ"ל לסקוב - כי "מאז (ועד היום) לקח חיל השריון את הבכורה מחיל הרגלים בצבא היבשה".²³ פרופ' אבנר יניב כתב כי "לנוכח הצלחתו המרשימה של השריון במערכת סיני זנח אפילו דיין את התנגדותו לשריון ומיכוננו של צה"ל. מכן ולהבא, בהנהגתם של הרמטכ"לים דיין, לסקוב, צור ורביץ, השקיע צה"ל מאמץ שיטתי בהפיכתן של יחידות חי"ר ליחידות שריון".²⁴ במסגרת ניסיון שאפתני לדחוס את העבר, ההווה והעתיד של ביטחון ישראל לאסופה מצומצמת אחת אף נטען, בהכללה אופיינית, כי בעקבות המבצע "החליט צה"ל לארגן את כוחות היבשה סביב הטנק, ועוצבת הטנקים הטהורה הפכה להיות עוצבת היסוד של הצבא".²⁵ בניסוח זהיר יותר כתב דב תמרי: "המעבר

20 אבי קובר, **הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1948-1982** מערכות, 1995, עמ' 247-246. מקורו של המונח "מערכת נשק שליטה" בכתביו של פולר, אשר הבחין בין dominant weapon, אשר מגלה עדיפות על כלי נשק אחרים בעיקר בשל טווח עדיף, לבין master weapon, אשר זוכה למונופול. פולר, אחד מחסידיו הגדולים של הטנק מראשיתו, ראה אותו כנשק דומיננטי. ראו: J.F.C. Fuller, *Armament and History* (New York, 1945), pp. 7-8. וגם: *Memoirs of an Unconventional Soldier* (London, 1936), p. 291.

21 עמיעד ברזנר, **סוסים אבירים: התפתחות ותמורות בשריון הישראלי מתום מלחמת העצמאות ועד מלחמת סיני**, מערכות, 1999, עמ' 421 (להלן: ברזנר, **סוסים אבירים**).

22 ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 12.

23 רחבעם זאבי, "ישראל: לקחים צבאיים", בתוך: משה שמש ואילן טרואן (עורכים), **מבצע קדש ומערכת סואץ 1956, עיון מחדש**, המרכז למורשת בן-גוריון, 1994, עמ' 58.

24 אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, הקיבוץ המאוחד, 1994, עמ' 143.

25 אליוט כהן, מיכאל ג' אייזנשטאדט ואנדרוג' בסביץ', **סכינים, טנקים וטילים: המהפכה הביטחונית הישראלית, עיונים בביטחון המזה"ת** - מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר אילן, 1999, עמ' 24.

מצבא המושתת ברובו על חיל רגלים לצבא משוריין ונייד [...] החל לפני 1956 והועמק אחרי מבצע קדש²⁶. במקום אחר כתב תמרי ש"דיין הבין באיחור מסוים של מערכה אחת, את ההיגיון שהנחה את לסקוב בנוגע לתפעול כוח משוריין, וכך החל תהליך בניין הכוח המשוריין של צה"ל כבעל חשיבות גדולה ביבשה, וחטיבות המילואים הוסבו מחי"ר לשריון²⁷. מקובל עוד לטעון שבד בבד עם ההכרה בערך השריון, עוררה מערכת סיני ספקות לגבי הצורך בחי"ר ולגבי השימושיות שלו במגוון משימות. מספר התבטאויות בעת המבצע או מעט אחריו משמשות עדויות לכך. בספטמבר 1956, בהרצאה בבית הספר לפיקוד ומטה (פוי"ם), סיפר דיין על ההתעצמות המהירה של האוויר והשריון; ולאחר מכן הוסיף:

בד בבד עם הרצון להיות צבא המושתת על הציוד הטכני הגבוה, איננו יכולים ואיננו צריכים להחליש את המתח בחטיבות החי"ר בצבא. זה איננו מעבר שכל הצבא עולה על טנקים. [...] לא נוכל להשתמש כראוי באף אחד מכלי הנשק ללא חי"ר. [...] השריון אולי יעשה נפלאות, אבל בשביל לכבוש את היעדים בנקודות הקשות, בנקודות המפתח, יצטרכו את החי"ר²⁸.

נטען שדיין הסיק כבר בימים הראשונים של הקרבות בסיני מסקנות כלליות לגבי חוסר השימושיות של חי"ר בהתקפה בחזית הדרום:

אין טעם להכניס חטיבות חי"ר בחצי האי סיני ולתקוף; אפשר לנצל רק כיצירת בסיסים מוצקים וקן הגנה. את החזיתות האחרות נוכל לעשות עם חטיבות חי"ר, ואילו בסיני נצטרך להכניס רק שריון. ככל האפשר עלינו לתת לפיקוד צפון ומרכז נ"ט הרבה וחי"ר (כולל מעט נ"ט נייד AMX), אבל הטווחים של סיני לא באים בחשבון לטיפול בחי"ר. [...] בדרום הטווחים הם של 10 ק"מ לפחות, וחי"ר אינו יכול להתקדם²⁹.

26 דב תמרי, "שמרנות מחשבתית בצה"ל - האמנם?", **מערכות 317**, אוקטובר-נובמבר 1989.
27 דב תמרי, "מבצע קדש" - בין אסטרטגיה לטקטיקה ליכולות לחימה של המילואים וסנכרונון למערכה בסיני" בתוך: גולן ושי, **ברעום המנועים**, עמ' 260.
28 הרצאת הרמטכ"ל בפתיחת מחזור ג' בפו"ם, 16 בספטמבר 1956, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ) 106/776/58.
29 דברי דיין במצפ"ע, 31 באוקטובר 1956, בעת דיון בשאלה איזו חטיבה לשלוח לתגבור הכוחות הנלחמים בסיני - חטיבת חי"ר או חטיבת שריון. מצוטט אצל: מוטי גולני, **תהיה מלחמה בקיץ**, מערכות, 1997, עמ' 497 (להלן: גולני, **תהיה מלחמה**). גולני כתב כי דיין הסיק במהירות לקחים מהיום הראשון במלחמה.

מספר ימים מאוחר יותר אמר דיין כי כוחות החי"ר במילואים "אינם נעים קדימה ואינם טובים למתקפות [...] עם כל הכבוד לחטיבה 10 ולחטיבה 11, צריך לומר כשהשריון עשה את רוב העבודה [...] כל הפעולות שנעשו עד עכשיו נעשו בעיקר באמצעות שריון ומטוסים". למחרת הוסיף דיין שהוא "מיואש מאוד מהמילואים. הזדקנו. הקצינים מיושנים, חסרי העזה, אין בהם יותר רוח חיים. צריך לבנות צבא על הקבע ועל הסדירים [...] אוויר, שריון וצנחנים והכל מנויד 100%".³⁰ כושרו ההתקפי הנמוך של החי"ר במילואים הוכר גם בעיני אחרים. מח"ט 8, יוסף גבע, אמר בכנס ספ"כ: "אני חושב שחטיבת המילואים, כפי שאני הכרתי אותה, היא יכולה ומוכשרת להלחם אבל קשה לה להתקייף", והוסיף: "אינני מאמין בכושר ההתקפה המידי של חטיבות החי"ר".³¹

התבטאויות סותרות לתזה המקובלת

לעומת התבטאויות אלה, נשמעו גם קולות רבים שהצביעו על הצורך לשמור על היקפו של מערך החי"ר ועל כושרו ההתקפי בשל חיוניותו במלחמה הבאה. קולות אלה זכו, משום מה, לתהודה חלשה יותר. באחד מכנסי ספ"כ שנערכו לסיכום המלחמה אמר דיין כי הוא "חושב שהחי"ר הוכיח את עצמו" וכי "אין תחליף לחי"ר".³² בכנס אחר אמר עוזר ראש מה"ד לחי"ר, יששכר שדמי: "אני חושב שמסוכן להציע קיצוצים על סמך קדש בלבד, משום שהזירות האחרות אינן מבטיחות צורת לחימה כזאת". בניגוד לאחרים שראו את עתיד החי"ר כחרמ"ש או ככוח יביל אוויר, ראה שדמי צורך בשמירה על חיל הרגלים ה"קלאסי". לדבריו, החי"ר לא זקוק למסוקים או לזחל"מים אלא למנשאים, קרסוליות וחותרות, שיאפשרו לו לפעול באופן רגלי, "העתיד עוד צופן לחיל הרגלים [...] שנשאר עד היום [...] מלכת שדה הקרב, אבל בתנאי שניתנים לו האמצעים".³³

לא רק אנשי חי"ר אלא גם אנשי שריון מובהקים כלסקוב ובר-לב לא מיהרו להספיד את חיל הרגלים, אלא הדגישו את חשיבותו גם בתוך מסגרות שריון.

30 שם, עמ' 567, מצוטט מתוך מחקרו החסוי של מרדכי בר-און משנת 1958 (שפורסם כספר **אתגר ותגרה: הדרך למבצע קדש, 1956**, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1991), ומספרו של משה דיין, **יומן מערכת סיני**, עם הספר, 1965, עמ' 172.

31 דברי יוסף גבע בכנס ספ"כ, 27 בדצמבר 1956. גבע מנה את גילם המבוגר של החיילים ואת חוסר התוקפנות והמקצועיות של חלק מהמפקדים כגורמים לחולשתן של חטיבות המילואים.

32 משה דיין בכנס ספ"כ, 29 בנובמבר 1956.

33 דברי שדמי בכנס ספ"כ, 27 בדצמבר 1956. שדמי דווקא תמך בלהט ברכש מסוקים, ובראשית שנות השישים, בעת שהיה מח"ט 37, הסתכסך עם מפקד גיסות השריון חיים בר-לב על רקע זה.

בדיון על הצעת אג"ם להוציא גדוד חרמ"ן³⁴ מחטיבת השריון, התנגד בר-לב להצעה משום שכך יישארו בחטיבה רק שש פלוגות חרמ"ן ש בצד חמש פלוגות טנקים. "אני חושב", אמר בר-לב, "שזוהי מסקנה נמהרת ובלתי נכונה וחלק נובע מתוך מה שהיה במבצע סיני כאשר עצם אופי המערך אפשר תמרון ודהירה של טנקים. אם נעבוד בתנאים אחרים וגזרות אחרות אנחנו נרגיש בתוך עוצבה משוריינת את חסרון החרמ"ן ש".³⁵ לעומתו, בן-ארי תמך בויתור על גדוד החרמ"ן בחטיבות השריון, אך עמד על הכללתה של פלוגת חרמ"ן בכל גדוד טנקים. עוזר ראש אג"ם עוזי נרקיס הסביר בדיון את ההבדלים בין עמדותיהם של בר-לב ובן-ארי לגבי אופי הלחימה של חטיבותיהם במערכה. חטיבה 27 של בר-לב נאלצה לבצע הבקעה ולכן מפקדה הכיר בחשיבות החי"ר, בעוד חטיבה 7 של בן-ארי הצליחה לפרוץ אל עורף המערך המצרי ללא הבקעה ולכן מפקדה לא ראה צורך בחי"ר לשם כך. נרקיס אמר: "תמיד נשאף שפריצת המערך תהיה על ידי חי"ר ואחריו ישטוף השריון". אחרי הטנקים יבוא החרמ"ן אשה, לדברי נרקיס, לא צריך להיות אורגני לחטיבת השריון.³⁶

לציפיות בדבר הזירה שבה תתנהל המלחמה הבאה הייתה השפעה על תחזית המשימות שיוטלו על החי"ר. כך אמר דיין בכנס ספ"כ בסוף 1956, כי "לא היתה בעיית פריצה במערכת קדש [...] החזית הסורית סגורה עם ביצורים, חצי האי סיני היה פתוח פרט לרצועת עזה. [...] לא נוכל בלי חי"ר בעל כושר ממדרגה ראשונה להתחיל כך את המערכה לא בחזית הסורית ולא בחזית הירדנית. בעיית ירושלים ושכם אינה כמו סיני". באותו כנס הדגיש גם ראש אג"ם מאיר עמית את הצורך העתידי בחי"ר בכל חזית שהיא: "אני לא רואה הרבה אפשרויות שחטיבת שריון תפעל עצמאית, בודדה בשטח. היא תפעל תמיד בשילוב עם חי"ר, ואחר כך תפרוץ קדימה".³⁷ חודשיים מאוחר יותר אמר עמית בישיבת מטכ"ל: "אנו צופים אותה [את המלחמה הבאה] במרכז או בצפון, ואז העניין של הפריצה יהיה הרבה יותר חמור. הפעם עשינו את זה עם שריון ורגלים. במלחמה הבאה נצטרך להסתמך הרבה יותר על הרגלים".³⁸

34 חרמ"ן - חיל רגלים ממונע

35 דברי בר-לב בישיבת מטכ"ל 16 בינואר 1957. שנה וחצי מאוחר יותר, בישיבת מטכ"ל ב-29 ביוני 1958 הציג בר-לב עמדה שונה, לפיה מהווה החרמ"ן מעמסה על מפקד עוצבת השריון, ולכן אוגדת השריון צריכה לכלול רק חטיבות משוריינות, ועל חטיבות החי"ר לנוע אחריה כדי לטהר כיסי התנגדות ולאבטח את צירי התנועה.

36 דברי בן-ארי ונרקיס בישיבת מטכ"ל, 16 בינואר 1957.

37 דברי דיין ועמית בכנס ספ"כ, 27 בדצמבר 1956.

38 דברי עמית בישיבת מטכ"ל, 10 בפברואר 1957.

היחס ללקחי מערכת סיני

בראשית מלחמת ששת הימים היה סיני חזית הלחימה העיקרית, ותנאי השטח הכתיבו דומיננטיות של כוחות שריון ואוויר ומיתאר אופרטיבי שהתחיל בהבקעה או בעקיפה של מערכי הגנה במזרח סיני ולאחר מכן התקדמות מהירה לתעלת סואץ. לאור הדמיון להתנהלות מערכת סיני, אפשר להניח - בדיעבד ובטעות - כי ההצלחה של צה"ל ביוני 1967 הייתה תוצאה של לימוד לקחי אוקטובר-נובמבר 1956, מתוך ציפייה כי התרחיש יחזור על עצמו. במחקרו שהתרכז בהפקת הלקחים בחצי השנה לאחר הלחימה כתב אלי מיכלסון: "מלחמת סיני, למרות המאפיינים הייחודיים שלה (מלחמה בקואליציה) היתה בעלת חשיבות רבה לצה"ל בהיבט הלמידה, משום שזו המלחמה הראשונה של צה"ל בה הופעלו כוחות שריון משמעותיים. הלקחים שהופקו ממלחמת סיני חיזקו את הגישה שתמכה בלוחמת השריון והאיצו את תהליכי בניין הכוח בתחום, לדוגמא רכש טנקים ובניית עוצבות משוריינות".³⁹ אולם ראשי מערכת הביטחון הכירו כי בשל ייחודה של מערכת סיני, יש ללקחה חשיבות מוגבלת בהכנה לקראת מלחמה עתידית. בכנס ספ"כ ב-27 בדצמבר 1956 אמר ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון:

יתכן שבמלחמה הבאה לא אנחנו נהיה הפותחים אלא הנתקפים, ואין צורך להסביר מה הרווח אם היוזמה היא בידנו ומה ההפסד אם היוזמה היא בצד השני. במלחמה הבאה יתכן מאוד שהתוקפים אותנו יהיו לא רק צבא אחד אלא כמה צבאות. [...] דבר שלישי, הפעם הזאת עזר לנו הקדוש ברוך הוא שלא היתה מלחמה אווירית בתוך השטח שלנו. ועוד: אין לנו שום יסוד להניח שבמלחמה הבאה יהיו לנו כוחות עוזרים מבחוץ [...] אני חושב שכולם מסכימים שכוח אוויר לבדו לא יוכל לעשות מלחמה. אבל היום לא טנקים ולא חי"ר ולא שום צבא לא יוכל לעשות מלחמה בלי חיל אוויר. אנו תכננו שהמלחמה הזאת תהיה קצרה. אך היו מסיבות שלא יחזרו במלחמה הבאה [...] והיא עלולה להיות מלחמה ממושכת, ומלחמה ממושכת תטיל עלינו עול כבד. [...] לא היו פגיעות בעורף, אף פגיעה אחת [...] זה לא יהיה כך במלחמה הבאה. הדבר האחרון שיתכן שיהיה שונה: אם התוקפים יהיו לא רק מצרים. אני מניח שהמלחמה הבאה תהיה

39 מיכלסון, **תפיסת הפעלת כוחות היבשה**, עמ' 16. בתקופה הנכללת במחקרו של מיכלסון לא נרכשו טנקים ולא הוקמו עוצבות משוריינות, והוא התכוון כמובן לשינויים שנעשו מאוחר יותר.

בשטחי האויב. בכל אופן זו שאיפתנו [...] גם כשהם יהיו התוקפים. אבל יהיה הבדל אחד גדול. הפעם נלחמנו בשטח ריק [...] אבל אם נעשה מלחמה בשטח האויב, בירדן ובסוריה, נימצא בתוך ישוב עוין ומצבנו לא יהיה כל כך טוב כמו שהיה פה.⁴⁰

שנה מאוחר יותר חזר בן-גוריון ואמר: "התנאים שהיו במערכת סיני היו יחידים במינם. לא תהיה לנו עוד מלחמה כזאת".⁴¹ מפקדי צה"ל הכירו כי גם מבחינה מבצעית לא סיפקה מערכת סיני לקחים מספקים לשם עדכון תורת הלחימה של צה"ל, והזהירו מעריכת שינויים מהפכניים בעקבותיה. שדמי כתב:

במערכת סיני, כמו בכל מלחמה, היו תנאים ומסיבות מיוחדים לה, ואין לבנות על כך שיחזרו בדיוק במלחמה אחרת. [...] עלינו לנהוג זהירות מרובה שלא להקיש הקשים פזיזים מתופעות שנגלו במערכת סיני כתוצאה מתנאיה המיוחדים, כגון: מערכה קצרה ביותר בשטח פתוח וריק ברובו, ועביר לרכב ארבע-על-ארבע. העליונות האווירית היתה שלנו, היזמה היתה בידנו וכתוצאה מכך השגנו הפתעה.⁴²

גם מפקדי השריון לא ייחסו חשיבות רבה ללקחי סיני. מספר חודשים לאחר מינויו לרמטכ"ל אמר חיים לסקוב: "אני לא יכול להסתמך על ניסיון שהיה במלחמת השחרור, כי לא היה. אני לא יכול להישען על ניסיון שהיה בין מלחמת השחרור לבין קדש, כי לא היה [...] במבצע סיני הפעלנו צוותים על פלוגות של טנקים נגד אויב שלא העמיד התנגדות פרט לגזרה של אבו עגילה".⁴³ שנה מאוחר יותר אמר מפקד גיסות השריון חיים בר-לב: "בסיני לא היתה לשריון בעיה, לא נתקלנו באף טנק מודרני אחד ובאף ריכוז, ואני מסרב להוציא מסקנות מסיני".⁴⁴ בשל החשיבות המוגבלת שייחסו מפקדי צה"ל ללקחי מערכת סיני, יש לבדוק לא רק את ההתבטאויות שבמהלך המבצע או מעט אחריו, אלא גם את התפיסה כפי שנוסחה מאוחר יותר, לאחר שהאבק שקע, הנתונים התבהרו והמצב החדש נבחן ביסודיות.

40 דברי בן-גוריון בכנס ספ"כ, 27 בדצמבר 1956, מצוטטים בספרו: **יחוד ויעוד, דברים על בטחון ישראל**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1971, עמ' 282-283.

41 דברי בן-גוריון בכנס ספ"כ, 12 בדצמבר 1957, שם, עמ' 303.

42 ש.י. (יששכר שדמי), "מכתב לקצין המילואים", **מערכות** ק"ה, מארס 1957, עמ' 45.

43 דברי לסקוב בישיבת מטכ"ל, 15 במאי 1958.

44 דברי בר-לב בישיבת מטכ"ל, 25 ביוני 1959.

מצבה המדיני, הכלכלי והביטחוני של ישראל

מערכת סיני לא שינתה את נתוני היסוד של הסכסוך הישראלי-ערבי; העוינות והפערים הכמותיים בין ישראל למדינות ערב נותרו בעינם. עם זאת, הביאה המערכה לשיפור מסוים במצבה המדיני-ביטחוני של ישראל. כחלק מהסדר הנסיגה מסיני ניתנה ערבות אמריקאית, גם אם מוגבלת, לחופש שיט במצרי טיראן ולפירוזו של חצי האי סיני.⁴⁵ ארה"ב סירבה עדיין לספק נשק לישראל, אך הפחיתה מההתנגדות שהקשתה עליה לרכוש נשק מצרפת ומבריטניה מאז "ההסכמה המשולשת" של מאי 1950.⁴⁶ מערכת היחסים שנוצרה ערב מערכת סיני עם אישי ממשל, תעשיינים וקציני צבא בצרפת התפתחה לאחר המערכה; בין ישראל וצרפת נקשרו עסקות נשק ארוכות טווח, שהבטיחו את יכולתה של ישראל לרכוש אמצעים שעמדו ברמה אחת עם הציוד הסובייטי שסופק לצבאות ערב.⁴⁷ שיפור היחסים עם צרפת הוביל לחידוש כוחו של חיל האוויר, ובהמשך להסכמים צבאיים⁴⁸ ולתרומה לכושרה המדעי של ישראל, אולם לא היה בהם כדי להביא לשיפור איכותי בתחום השריון, שכן הצרפתים לא ייצרו באותה עת טנקים בינוניים וכבדים אלא רק טנקים קלים, שמהם היה לישראל די והותר.⁴⁹ גם מיזם משותף צרפתי-גרמני לפיתוח "טנק אירופי", שתוכנית ההתעצמות של צה"ל "חשמונאים" הסתמכה עליו בראשית שנות השישים, נקלע לקשיים; כך שהמקורות המערביים לטנקים מתקדמים שאינם קלים נותרו ארה"ב ובריטניה. הודות לשיתוף הפעולה הישראלי עם שתי המדינות הללו בהצלת משטר חוסיין מלך ירדן ביולי 1958, חלה בשנים הבאות התקדמות גם ברכש מבריטניה, שהתבטאה בהצטיידות מוגבלת בדגמים מוקדמים של טנקים כבדים מסוג צנטוריון (שוט). תקוות לסיוע צבאי אמריקאי נרחב, באמל"ח ובדולרים, לא התגשמו במהלך התקופה הנידונה כאן.

45 מרדכי בראון, **שערי עזה: מדיניות הביטחון והחץ של ישראל 1955-1957**, עם עובד, 1992, עמ' 283-284.

46 מרדכי גזית, **הרכש הצבאי של ישראל מארצות הברית**, מכון דוידסון ליחסים בין-לאומיים, האוניברסיטה העברית, 1983, עמ' 2.

47 על הקשרים עם צרפת, ראו: שמעון פרס, **קלע דוד**, ויידנפלד וניקולסון, 1970; יאיר עברון, **הדילמה הגרעינית של ישראל**, הקיבוץ המאוחד, 1987, עמ' 13-16; יצחק בראון, **מטריה ביום סגריר - יחסים ביטחוניים בין צרפת לישראל, 1948-1956**, 2010.

48 לדיוני "יהושע" שנועדו להסדיר סיוע צרפתי לישראל במקרה של מלחמה, ראו: מכתבים מרביץ לנרקיס מהשנים 1959-1962 בתוך: רוזנטל, **יצחק רבין**, בעיקר עמ' 257.

49 "ברור שהרכש היסודי הוא בשטח האווירי, גם משום שהוא השטח שאנחנו צריכים להשקיע בו את כמויות הכסף המוגבלות שלנו ברכש וגם באשר צרפת ברכש הזה היא מתקדמת. בטנקים למשל לא תמיד יש להם להציע לנו סוגים שונים" - דברי דיין בישיבת מטכ"ל 9 ביוני 1957. ראו גם דבריו על התפתחות הקשרים עם הממסד הצרפתי באותה ישיבה.

אל המגבלות המדיניות שהקשו על רכש טנקים בינוניים וכבדים מתקדמים הצטרף מחסור תקציבי.⁵⁰ ללא מקורות כספיים חיצוניים; עם נטל חובות שנצברו בעסקאות ענק לרכש נשק מצרפת;⁵¹ ללא תחושת איום כפי שהתקיימה בתקופה שבין פרסום העסקה המצרית-צ'כית למערכת סיני; ובעידן של חידוש עלייה והתפתחות מתחים חברתיים - בשנים שלאחר מערכת סיני חלה ירידה עקבית במשקל תקציב הביטחון מהתל"ג ומתקציב המדינה.⁵² במסגרת תקציב הרכש המוגבל, נתח הארי הוקצה לחיל האוויר, ובמסגרתו בעיקר למטוסי קרב.

בהתאם לכך, בתקופה הנידונה כאן הייתה היתכנות מוגבלת למימון הצטיידות נרחבת בטנקים מתקדמים ויקרים. בשנת 1959 הסתפקה ישראל ברכש 60 טנקי צנטוריון;⁵³ ניסיון לרכוש 100 עד 200 טנקים דומים בדרום

---

50 ספר היסוד בתחום תקציבי הביטחון בתקופה הנידונה הוא: יצחק גרינברג, **חשבון ועוצמה: תקציב הביטחון ממלחמה למלחמה 1957-1967**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1997 (להלן: גרינברג, **חשבון ועוצמה**).

51 לפי דברי שמעון פרס בישיבת מטכ"ל, 10 בפברואר 1957, הרכש מצרפת במבצע "גאות" ו"צידון" הסתכם בעלות של כ־60 מיליון דולר, מתוכה שילמה ישראל כשליש, והוא הצליח לגרום לצרפתים לוותר על חלק ניכר מהחוב שנותר. להשוואה, הרכש הצבאי בשנים שקדמו למלחמת סיני נע סביב 10 מיליון דולר לשנה. בישיבת מטכ"ל ב־23 ביוני 1957 פרס סיפר כי למרות חובות של 100 מיליון דולר, הוא מקדם רכש בהיקף של 20 מיליון דולר, מהם האוצר מוכן להקצות רק 14 מיליון. מתוך ה־20 מיליון, 80% מיועדים לחיל האוויר ו"למעשה התקציב של חילות היבשה נאכל עוד לפני שהתחילו בו כי קרוב לשני מיליון דולר הולכים לחלקי חילוף לשיקום ה־AMX וטנקים אחרים". חרף המצוקה התקציבית, הסכים דיין לרכוש כמה עשרות טנקים מאיטליה במחיר נמוך במיוחד (ראו דבריו בישיבת מטכ"ל 23 ביוני 1957), ופרס הודיע על חתימת עסקה לרכישת 40 טנקי שרמן ו־30 מט"נים בישיבת מטכ"ל ב־14 ביולי 1957. מספר חודשים לאחר מכן היה המצב התקציבי גרוע אף יותר משהיה בראשית השנה. על פי דיווח בישיבת מטכ"ל ב־17 בנובמבר 1957, הייתה ישראל צריכה לשלם 23 מיליון דולר עד לאפריל 1958, ובשנה שלאחר מכן עוד 32 מיליון. להשוואה, יצוא המוצרים הישראלי באותה שנה עמד על 140 מיליון דולר והגרעון המסחרי עמד על 335 מיליון דולר, לפי הדוח השנתי של בנק ישראל לשנת 1958, פרק ג'.

52 לפי גרינברג, **חשבון ועוצמה**, עמ' 173, 177-178, שיעור תקציב הביטחון מהתל"ג ירד מ־13.4% בשנת 1956 ל־8% בשנת 1957 ול־7.1% בשנת 1961. באותה תקופה ירד שיעור תקציב הביטחון מתקציב המדינה מ־36.8% ל־21.7% ול־17.3%. בין 1957 ל־1961 נשאר תקציב הרכש יציב למדי בתחום שבין 76 ל־109 מיליון ל"י, קפץ ל־212 מיליון ל"י בשנת 1962 והוכפל בשנים הבאות (בין היתר "בזכות" הפיחות הגדול של פברואר 1962 ששינה את שער החליפין מ־1.8 ל"י לדולר ל־3 ל"י לדולר) עד לסדר גודל של 500 מיליון בשנים 1965-1966. הוצאות הביטחון בדולרים עלו מ־30 מיליון בשנת 1957 ל־51 מיליון בשנים 1960-1961, נשארו בהיקף של פחות מ־70 מיליון דולר בשנים 1962-1963, והוכפלו בשנים הבאות.

53 ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 96.

אפריקה באותה שנה הוכשל,⁵⁴ ובסך הכול נרכשו רק 139 צנטוריונים עד לשנת 1964.⁵⁵ בשל כך נאלצו המתכננים בצמרת צה"ל לבנות את הכוח היבשתי בעיקר על בסיס האמצעים שכבר נמצאו בארץ (בעיקר טנקי שרמן הניתנים לשדרוג)

טנק צנטוריון צה"לי במהלך תרגיל בדרום, אוקטובר 1963. צלם: חן פריץ; באדיבות אוסף התצלומים הלאומי. בניגוד למקובל לחשוב, וחרף ההכרה הצה"לית ביתרונותיו, לאחר מבצע קדש לא התחולל פיתוח מהיר בחיל-השריון בשל מגבלות שונות.

54 לפי רוזנטל, **רבין**, עמ' 242-244, עלות טנק צנטוריון עמדה בשנת 1959 על 95 אלף דולר. המחיר בהצעה הדרום-אפריקאית עמד על 70 אלף דולר לטנק בלבד, ובן-גוריון הסכים להקדיש את הסכום הדרוש לרכישת כל הכמות הזמינה (עד 18 מיליון דולר ל-200 טנקים, כולל שיקום והובלה לארץ); אולם העסקה לא מומשה בשל פעילות משרד החוץ הבריטי (לפי הערתו של שאול ברונפלד לטיטת מאמר זה).

55 עלות רכישתו של טנק צנטוריון סימן 5 עמדה בשנת 1961 על 77 אלף דולר, ויחד עם הוצאות הובלה וביטוח, עלתה הבאתו לארץ (בלי שדרוגו וללא הצטיידות בתחמושת, בניית תשתית, הקמת עוצבות והכשרת אנשי צוות) כמעט 89 אלף דולר. לגבי טנק צנטוריון סימן 8 עמדו העלויות על 137 ו-158 אלף דולר, בהתאמה. עלות שרמן משומש עמדה על פחות מ-30 אלף דולר. להשוואה, הוצאות צה"ל בשנת 1960/61 עמדו על 266 מיליון ל"י, שמהם הוצאו כ-82 מיליון ל"י על שכר, כ-84 מיליון על רכש בארץ וכ-73 מיליון על רכישות בחו"ל; נתונים מתוך מסמך ללא ציון מחבר, **דוגמאות של מחירי ציוד מתוך הרכש**, 10 במאי 1961, א"צ 1/48/64. תודה לשאול ברונפלד, על שהעמיד לרשותי מסמכים מתיק זה.

או שחוזים לרכישתם כבר נחתמו.⁵⁶ מגבלה חמורה נוספת נבעה ממחסור מתמשך בכוח אדם לוחם, במיוחד כוח אדם איכותי המתאים לפיקוד, שהיה צפוי להימשך עד לראשית שנות השישים ולמנוע הקמת עוצבות חדשות שלא על חשבון קיימות. כל שינוי בסד"כ היה בבחינת "משחק סכום אפס".⁵⁷

שינויים באיום

בתקופה שמייד לאחר מערכת סיני פחת באופן זמני האיום של "מקרה הכל", משום שהצבא המצרי - אותו "שלד עיקרי של מתקפה ערבית"⁵⁸ - יצא מכלל פעולה. חיל האוויר המצרי הושמד בידי הבריטים והצרפתים; כמה מהעוצבות שהיו בסיני נפגעו קשה; מערכת הכבישים, הבסיסים, שדות התעופה, מקורות המים ותשתית הקשר בחצי האי חובלו בידי

56 ראו למשל, מסמך לשכת הרמטכ"ל, **מצע לנקודות מוצא עבור תכנית העבודה לשנת 1957/58**, 26 בנובמבר 1957, א"צ 955/1034/65, שקבע כי התקציב "יהיה מצומצם ביותר במטבע חוץ ומוגבל במטבע ישראלי". המסמך קבע שבנוסף להוצאות שוטפות בסך 6 מיליון דולר ורכש חלקי חילוף, יוצא מטבע זר על גמר רכש הווטורים, קניית תשעה מסוקים, שתי צוללות, קני תותחים עבור טנקים ו-300 כלי רכב. במטבע מקומי, "בנוסף להוצאות הרגילות", הייתה ההשקעה המתוכננת מיועדת בעיקר לבינוי. המסמך הנחה שיש לצמצם אימונים, למעט אימוני מפקדים, ולדלל את יחידות המילואים באמצעות הוצאת כוח אדם בלתי מאומן, מבוגר ושאינו בריא. לגבי השריון נכתב, כי צוות האימונים להכשרת טנקיסטים לא ייבנה כיחידה קרבית, לא יתווספו שעות טנקים ולא יגדל מספר הכלים בתנועה.

57 במסמך אג"ם-מת"ם, **מגמות יסוד בתכנית פיתוח סד"כ 1960 - כוחות היבשה**, 26 בנובמבר 1956, א"צ 948/1034/65, נכתב כי "תחזית פיתוח מצבות כ"א של סד"כ 58 מורה על פערים כמותיים, ובעיקר איכותיים, שכיסוי הדרגתי צפוי להם רק החל משנת 60. אי לכך אין לראות אפשרות הקמת מסגרות חדשות במסגרת סד"כ 60, אלא על בסיס של שינויים באיזון כוחות בין חילי וכמו כן בשינוי האיזון הפנימי במסגרת החילות על ידי שינוי מבנה וארגון". לפי נספחים למסמך, מצבת כוח האדם בחי"ר עמדה בסוף שנת 1956 על כ-36 אלף, בהשוואה לצורך של יותר מ-44 אלף (על פי תקן+15% רזרבה) שהיה דרוש לסד"כ המתוכנן לשנת 1958 וכמעט 46 אלף שהיו דרושים לסד"כ 1960. בשריון היה המצב חמור עוד יותר, שכן המצבה עמדה על כ-5,300, והצורך עמד על כ-8,200 בשנת 1958 וכ-8,000 בשנת 1960. ראו גם דברי אל"ם יוסף נבו ואל"ם יהודה ניצן בישיבת מטכ"ל 24 באוגוסט 1958. נבו אמר ש"איננו מסוגלים להגביר את כמות החי"ר וגם לא לתת לו זריקה איכותית בגלל העדיפויות שלנו לצוות שפירושו אוויר, שריון וצנחנים". הוא אמר שרק לאחר 1962 אפשר יהיה להביא לשיפור איכותי בחי"ר. ניצן אמר ש"הבעיה העיקרית מבחינת הסד"כ היא כיצד להתברר על שתי שנות השפל ב-61-60-1959". הוא הוסיף ש-60% מהאנשים שמגיעים לחי"ר במילואים אינם בוגרי שירות סדיר בחטיבת "גולני", ואם בוגרי החטיבה יועברו לחרמ"ש "הרי המצב ילך ויהיה גרוע עוד יותר".

58 דברי רע"ן מבצעים אברהם (אברשה) טמיר בישיבת מטכ"ל 8 בינואר 1959.

צה"ל בעת נסיגתו,⁵⁹ וההערכה הייתה כי יידרשו שנים על מנת לשקמם ולהפוך את סיני לבסיס לפעילות התקפית נגד ישראל.⁶⁰ בנוסף, פחת הסיכוי למלחמה כתוצאה מהידרדרות, משום שהמצרים הפסיקו את פעילות הפדאיון (אם כי נמשכה הסתננות לשם הברחות, גנבה ומודיעין), ובסיני הוצב חיל משקיפים של האו"ם שצמצם את החיכוך בין צה"ל לצבא המצרי והעניק לישראל מרחב התרעה. ביטוי לשינוי האיום מופיע בנוסח מתוקן לתוכנית האופרטיבית "קטורה" מפברואר 1957,⁶¹ אשר לפיו פחות משליש מעוצמת צה"ל עמדה לרשות פיקוד דרום. התוכנית, שנערכה עוד לפני השלמת הנסיגה, התבססה על הנחה שמרחב שלמה הוא האזור הצפוי ביותר להתקפה. לאחר הנסיגה מהמרחב ומרצועת עזה בחודש מארס, פחת עוד הסיכוי למלחמה קרובה בזירה הדרומית. לאור זאת, עלתה באופן יחסי הסבירות של מלחמה מול סוריה או ירדן, שעלולה להיפתח כתוצאה מהידרדרות בשל תקרית מקומית על רקע ייבוש אגם החולה או השליטה באזורים המפורזים, או כתוצאה משינוי במשטר הירדני וכניסת כוחות זרים לגדה המערבית.⁶²

בראשית שנת 1958 התגבר זמנית החשש ממלחמה כוללת בעתיד, בשל האיחודים בין מצרים לסוריה במסגרת הקהילה הערבית המאוחדת (קע"ם) ובין ירדן לעיראק במסגרת הממלכה ההאשמית המאוחדת. אחד המרכיבים החשובים בהקמת קע"ם היה יצירת צבא מאוחד ובו שני "מחנות", הראשון בסוריה והשני במצרים. הצבא המאוחד נקט שורה

59 ראו: **דו"ח של יחידת חה"ן פיקודית 803 לסיכום מבצע "עמורה" לחבלה במתקנים בסיני**, 7 בינואר 1957, א"צ 26/158/59; וחומר נוסף על המבצע בתיקים 43 ו-45 במשלוח 422/65 ובתיק 36/780/58.

60 יגאל אלון, **מסך של חול, ישראל וערב בין מלחמה ושלום**, הקיבוץ המאוחד, 1968 (מהדורה ראשונה 1959), עמ' 355; אלון קבל על כך שישראל לא עמדה על אי-שיקומם של הבסיסים במסגרת המגעים שלפני הנסיגה מסיני או לפחות הבהירה כי שיקומם יהיה עילה למלחמה.

61 אג"ם-מבצעים, **נוסח מעודכן של פקודת מבצע "קטורה"**, 15 בפברואר 1957, א"צ 79/1034/65.

62 ראו למשל: מיכה בר, **קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1990, עמ' 88-89, 97-99. הברית הסורית-מצרית-ירדנית מ-25 באוקטובר 1956, אף על פי שלא מומשה בזמן מערכת סיני, הייתה אירוע שיצר לדבריו "קו אדום" מבחינתה של ישראל. השתלטות של משטר פרו-נאצרי על ירדן או כניסת כוח צבאי שאינו ירדני לתחומי הגדה המערבית נחשבה אירוע שיחייב את ישראל לכבוש את הגדה. תרחישים דומים עלו למעשה עוד לפני 1956. ראו למשל, מסמך אג"ם-מבצעים (יצחק רבין), **פקודת מבצע נוו**, 17 באפריל 1952, א"צ 2718/642/56. שם נכתב כי "ייחודה של ממלכת הירדן נודעזע עם מות המלך עבדאללה. קיימות אפשרויות של תהפוכות בתוך המדינה הירדנית, ואפשרויות של איחוד ירדן עם שכנותיה, אשר תביאנו לידי התערבות".

של צעדים במגמה של האחדה, הגברת שיתוף הפעולה בין המחנות ומתן יכולת שליטה לפיקוד האחיד. הצבא המאוחד נהנה מתמיכה סובייטית בנשק ובאימוון, ועבר לארגון ולדוקטרינה המבוססים על הדגם הסובייטי. על השינויים בהערכת האיום ניתן ללמוד מסקירת מודיעין חצי-שנתית שניתנה בישיבת המטכ"ל ב-6 ביוני 1958.⁶³ ראש אמ"ן-מחקר דוד כרמון אמר בישיבה שצבאות קע"ם מצויים בתהליך של ארגון-מחדש, שינויים תורתיים וקליטת ציוד מתוצרת הגוש המזרחי, אשר גורם לירידת הרמה בטווח הקצר, לפחות עד שנת העבודה 1959-1960. לאחר קליטת הציוד והחדש והטמעת תורת הלחימה הסובייטית, יהיה צבא קע"ם חזק יותר, במיוחד בתחום השריון והאוויר. כוחו יגיע לחמש עד שש דיוויזיות חי"ר, שיכללו 18 עד 20 חטיבות (לעומת 14 חטיבות בשנת 1958), 15-18 חטיבות חי"ר במילואים (לעומת שמונה עד עשר ב-1958) ושלוש דיוויזיות שריון (לעומת שש חטיבות ב-1958). הערכת אמ"ן קבעה כי עד לשנת 1961-1960, כאשר מדינות ערב יראו את עצמן מסוגלות לפתוח במלחמה נגד ישראל, הסיכויים למלחמה נמוכים. עם זאת, קיימת אפשרות שיש להביא בחשבון כי תחל מלחמה כתוצאה מהידרדרות של תקרית גבול מקומית.⁶⁴ בתגובה לשאלה של עמית בדבר האפשרות כי קע"ם ישתלט על ירדן, ענה ראש אמ"ן יהושפט הרכבי כי הודות לאיחוד של ירדן עם עיראק במסגרת הממלכה ההאשמית המאוחדת, קטנים הסיכויים למהלך זה. הכוח הכלכלי של הגוש ההאשמי היווה, לדבריו, "מעוז כוח נכבד ומבטיח מצדו יציבות גוש זה". הערכתו של הרכבי התבדתה כעבור חודש, כאשר התחוללה הפיכה בעיראק ומלכה הוצא להורג; צנחנים בריטים נשלחו לירדן כדי להציל את חוסיין מגורל דומה. פירוק הממלכה ההאשמית המאוחדת אמנם הסיר את החשש מחזית מזרחית מאוחדת כנגד ישראל, אך העלה את הסבירות להשתלטות גורמים פרו-נאצריים על ירדן, שעשויה הייתה לחייב התערבות ישראלית למניעת כניסת צבא זר לגדה המערבית.

63 ראו: הישיבה עצמה, וגם: **יומן בן-גוריון**, 6 ו-7 ביוני 1958; וכן: רוזנטל, רבין, עמ' 204-206. בן-גוריון, שנכח בישיבה, לא דיבר בה למעט מספר קריאות ביניים. באותו יום כתב ביומנו: "הומעט ללא יסוד ערכו של צבא סוריה"; ולמחרת הוסיף את פירוט סדר הכוחות של צבאות ערב.

64 לאחר שרבין, עמית וזורע העירו בנושא, ענה ראש אמ"ן הרכבי שנכון כי יש סיכוי של 90% שלא תתרחש מלחמה כתוצאה מהידרדרות, אבל תפקיד המודיעין להתריע על האפשרות.

בסקירת המודיעין החצי-שנתית הבאה, שהתקיימה בנובמבר 1958, פירט כרמון את ההיערכות המצרית. לדבריו, המערך המצרי בנוי להגנה מפני פלישה של מעצמות מערביות לאזור הדלתא של הנילוס ומפני התקפה ישראלית בסיני, ואינו מציב איום מיידי על ישראל. עיקר כוח ההלם של הצבא המצרי מרוכז בהתאם באזור קהיר. המערך בסיני מבוסס על היערכות לעומק, כאשר בקדמת סיני מצויים רק כוחות מחפים ניידים. בנוסף מצויים מערכי חי"ר גדודיים באזור ביר גפגפה ובמיתלה, חטיבה באל-עריש וכוח עתודה המורכב משריון וחי"ר באזור התעלה. המערך מאפשר לזהות מאמצים ישראלים, לשבשם ולהגן על שלושת הצירים המרכזיים. המערך המוצק באל-עריש והעתודה בתעלת סואץ מאפשרים הנחתת התקפות-נגד מוגבלות, אבל לא התקפה מלאה על ישראל. עם זאת, המצרים שיקמו מאז מערכת סיני את הדרכים, שדות התעופה והתשתית הלוגיסטית בסיני, ויש להם אפשרות לעבור להערכות קדמית.⁶⁵ בהמשך הדיון בסקירת המודיעין, בישיבת מטכ"ל ב-8 בינואר 1959,⁶⁶ הוצגה תמונה דומה בעיקרה. ראש אמ"ן הרכבי תיאר את המתחים בעולם הערבי, בין חלקי קע"ם ובתוך שני חלקיה. הערכת המודיעין הייתה כי צבאות ערב לא יהיו מוכנים למלחמה יזומה לפני שנת 1962.⁶⁷

בסקירת המודיעין החצי-שנתית הבאה שהוצגה למטכ"ל ב-25 ביוני 1959⁶⁸ טען ראש אמ"ן החדש⁶⁹ חיים הרצוג, שמצרים עוסקות בהתעצמות צבאית, הכוללת רכש והקמת יחידות חדשות, אשר תאפשר לה לצאת למערכה כבר בסוף שנת 1960, אם כי סיום ההתארגנות מתוכנן רק לשנת 1961 או 1962. לדבריו, מצרים אינה חוששת מהתקפה ישראלית בטווח הקצר, עד לסיום התארגנות צבאה, משום שהיא מעריכה שמתקפה כזו אינה אפשרית בלא סיוע של מדינות מערביות. הרצוג הציג עמדה דומה גם בסקירה החצי-שנתית הבאה (31 בדצמבר 1959).⁷⁰ במהלכה הוא אמר כי קע"ם מצוי בתהליך מואץ של התעצמות צבאית בסיוע סובייטי, המבוצע "ביעילות וביסודיות". רק

65 דברי כרמון בסקירת מודיעין חצי-שנתית בישיבת מטכ"ל, 27 בנובמבר 1958.

66 בנוסף לפרוטוקול הישיבה, ראו גם: רוזנטל, **רבין**, עמ' 218-220.

67 דברי הרכבי בישיבת מטכ"ל, 8 בינואר 1959.

68 בנוסף לפרוטוקול הישיבה, ראו גם: רוזנטל, **רבין**, עמ' 231-233.

69 שכן הרכבי הוחלף בעקבות פרשת "ליל הברווזים".

70 בנוסף לפרוטוקול הישיבה, ראו גם: רוזנטל, **רבין**, עמ' 244-248.

בשנת 1962 יהיה המערך הצבאי מוכן, אם כי "חלקים רבים של הכוחות ניתנים כבר להפעלה מסודרת". לדבריו, מצרים מנצלת את נוכחותו של כוח האו"ם והופכת את סיני "לבסיס צבאי חשוב ומאיים", ועם זאת, המצב הבין-לאומי מצמצם את הסיכוי למהלך מלחמתי יזום מצידם. כרמון אמר באותו דיון שהגנת סיני מבוססת על ארבע חטיבות חי"ר וחטיבת שריון, ושהמצרים יוכלו לתקוף בכוח של שש עד שמונה חטיבות חי"ר ושתי חטיבות שריון. כלומר, עיקר האיום באותה תקופה, גם בחזית סיני, היה חי"ר ולא שריון.

באביב 1960, על רקע מתיחות בגבול הישראלי-סורי,⁷¹ תוגבר המערך המצרי בסיני, והגילוי המאוחר של השינוי הנרחב בהיערכות חייב היערכות נגד ישראלית בהולה (מבצע "רותם").⁷² לאחר תקופה קצרה דולל שוב המערך המצרי, וכך לא חל שינוי מהותי במצבה האסטרטגי של ישראל, אך הופקו מספר לקחים, לא רק בנוגע למודיעין אלא גם לגבי חשיבות ההגנה נ"ט שאיננה מבוססת על טנקים ועל הצורך להיות מוכנים למלחמה בשתי חזיתות, אל מול שני מחנות קע"ם.

בסיכום המודיעין לתוכנית האופרטיבית, עדכני ליולי 1961, נכתב:

יש להטיל ספק באפשרות של מתקפה יזומה מצרית בלבד כנגד ישראל בגלל חוסר אפשרות להגיע להכרעה צבאית לאור יחסי הכוחות הקיימים בשנה זו (61-62) ובגלל סיבות נוספות. מלחמה כוללת או חלקית כנגד ארצות ערב יכולה להתפתח כתוצאה מהידרדרות שכרקה לה יכול לשמש: א. מהפכה בירדן; ב. פעולות פיתוח בזירה הסורית; ג. הפסקת השיט במפרץ אילת; ד. סכסוך על שטחים מפורזים. תיאום צבאי ומדיני בין ארצות ערב לפיתוח מתקפה כוללת נגד ישראל עלול להיות רק לאחר שינויים מדיניים יסודיים בתוך ארצות ערב ו/או שינויים יסודיים בזירה הבינלאומית. ההנחות לגבי האויב מתבססות על מצב בו תיאום בין ארצות ערב הינו אפשרי.

71 אל"ם (במיל') ד"ר יוחאי שקד מחזיק בתזה לפיה התגבור המצרי נבע משיקולים פנימיים של חשש מהפיכה צבאית ולא היה קשור לאירועים בגבול הסורי. מחקרו היסודי וגדוש הנתונים והמפות של שקד טרם פורסם.

72 על הפרשה ראו במיוחד: יגאל שפי, **התרעה במבחן: פרש רותם ותפיסת הביטחון של ישראל, 1960-1957**, מערכות, 2008. לפי שפי, הכוח המצרי בסיני בעת התגבור כלל שתי דיוויזיות חי"ר, דיוויזיה משוריינת וכוחות נוספים, ובסך הכול שמונה חטיבות חי"ר, שלוש חטיבות טנקים, חטיבה ממוכנת, שני אגדי שריון בדיוויזיות החי"ר, גדוד טנקים עצמאי ושני גדודי סיור. בסך הכול היו בסיני בין 500 ל-556 טנקים ומט"נים מצריים. על היערכות השריון הישראלי במהלך המבצע ראו: ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 77-79.

על פי ההערכה, המאמצים העיקריים של האויב היו צפויים מסיני (שמונה חטיבות חי"ר, ארבע חטיבות טנקים, מהן אחת של טנקים כבדים, וחטיבה ממוכנת, כשחלק מהכוחות פועלים במסגרת שתי דיוויזיות חי"ר ודיוויזיית שריון), ומירדן (תשע או עשר חטיבות חי"ר ועוד שלוש או ארבע חטיבות שריון, של ירדן, סוריה, עיראק וסעודיה).⁷³

במצעים לדיון שנכתבו במחלקת תכנון במטכ"ל-אג"ם בספטמבר 1961 נכתב שעוצמת הצבא המצרי ("המחנה השני" של קע"ם בלשון המסמך) מאפשרת ריכוז כל הכוחות להתקפה בתוך שלושה ימים וביצוע "מתקפת ביתור קלאסית בשני מאמצים" של שתיים-שלוש דיוויזיות בכל מאמץ. לפי המסמכים, "היערכות המחנה השני להגנה בשני קווים ובעומק אינו מותיר אפשרות לאיגוף מערך ההגנה העיקרי בעצמה ניכרת בלא הבקעתו". משמעות העוצמה הזמינה של קע"ם בשני מחנות מביאה לאובדן מרחב ההתרעה, מבטלת את יתרון הקווים הפנימיים של צה"ל ומונעת אפשרות של ריכוז כוח מכריע בחזית אחת.⁷⁴ יום לאחר הפצת המצעים הללו, ב-28 בספטמבר 1961, התחוללה הפיכה בסוריה, שבעקבותיה היא פרשה מקע"ם. בניגוד לטענות של הרצוג משנת 1959 בדבר ההתעצמות המצרית, אמר ראש אמ"ן בקיץ 1963 שרק בשנת 1962, בעקבות פרישת סוריה מקע"ם, החליט הנשיא נאצר כי על מצרים להגיע למצב שבו היא לא תזדקק לקואליציה לשם ניהול מלחמה בישראל, והחל בתהליך של הגדלת צבאו.⁷⁵

לסיכום הדיון בהערכות המודיעין אפשר לקבוע שעד למבצע "רותם" לא צפו בצה"ל מלחמה בזמן הקרוב, והציבו באופן קבוע טווח ביטחון של כשלוש שנים שבהן אפשר יהיה לבנות את הכוח לטווח ארוך, ללא צורך בשמירה על רמת מוכנות גבוהה למלחמה. לאחר "רותם", הביטחון הזה עורער במידת-מה, אבל שוקם לאחר פירוק קע"ם. בנוסף, עד ל"רותם" מרכיב השריון באיום היה מצומצם למדי, שכן רוב סד"כ האויב התבסס על חטיבות חי"ר, שכחצי מהן היו צפויות לפעול בזירות סוריה וירדן, ולא בסיני.

73 סיכום מודיעין נכון ל-15 ביולי 1961, א"צ 235/518/67.

74 אג"ם-תכנון, קע"ם 65 - הערכת מודיעין, וגם: התעצמות קע"ם משמעויות ומסקנות לצה"ל, 27 בספטמבר 1961, א"צ 16/291/66.

75 דברי אהרן יריב בישיבת מטכ"ל, 1 ביולי 1963.

עדכון התכנון האסטרטגי

עדויות ראשונות לעדכון תפיסת הביטחון מופיעה במסמך ששלח רמ"ח התכנון יוסף נבו לראש אג"ם מאיר עמית בינואר 1957.⁷⁶ "לאחר מערכת סיני יש צורך בגיבוש מחדש של התכנון ארוך הטווח", כתב נבו וצירף למכתבו מסמך בן שלושה עמודים תחת הכותרת "מקרה אב מסתבר". במסמך תוארו מתווים כלליים של שתי אפשרויות מלחמה בסיסיות: יוזמה של ישראל ויוזמה של מדינות ערב. במקרה של יוזמה ישראלית, עשויה המלחמה להיות "מלחמת מנע נוסח קדש", או "כיבוש ירדן המערבית במקרה של התפוררות ממלכת ירדן". אפשרות של יוזמה ערבית נראתה לנבו לא מעשית בטווח הקצר, שכן "מצרים, ירדן וסוריה יודעות כי אינן מסוגלות בחמש השנים הקרובות להגיע לעדיפות צבאית במתקפה אלא על ידי התעצמות צבאותיהם ואיחודם. גם איחוד זה אינו מותיר להם שולי ביטחון מספיקים". כדי להשיג שולי ביטחון, יהיה על מדינות ערב לצרף גם את עיראק לאיחוד ולהבטיח סיוע, בעיקר אווירי, ממדינות מוסלמיות או מהגוש הסובייטי. במקרה של יוזמה ישראלית, הניח נבו משך לחימה של שבוע עד שלושה שבועות ומשך מלחמה של שלושה שבועות עד חודשיים; במקרה של יוזמה ערבית, תימשך הלחימה עשרה ימים עד חודש והמלחמה חודש עד חודשיים. בהמשך המסמך הגדיר נבו את משימות צה"ל בכל מקרה. במלחמת מנע תהיה המשימה "לפגוע ביכולת המתקפה של האויב על ידי כיבוש בסיסי המתקפה ופגיעה בעוצמתו הצבאית". במקרה של התפוררות ירדן, יוטל על צה"ל להביא ל"שחרור ירושלים וכיבוש שטחים שיתנו מקסימום ביטחון למדינה". במקרה של יוזמה ערבית, יהיה סדר העדיפות של המשימות: "1. הבטחת קיום המדינה והגנת שטחיה; 2. כיבוש שטחים חיוניים מבחינת ביטחון ארוך טווח (גב ההר, קדמת סיני והרמה הסורית); 3. כיבוש שטחים חיוניים מבחינה מדינית או משקית (ירושלים, עקבה, צפון ים המלח, מזרח הכנרת, מקורות הירדן, בקעת הלבנון, הר הדרוזים). בכל מקרה יש לשאוף לכיבוש שטחי התנחלות". נבו סיכם:

תוך חמש השנים הקרובות המקרה המסתבר הוא מלחמה ביוזמת הערבים. מקרה אב זה הנו חמור לישראל מבחינה צבאית אך נוח מבחינה מדינית. מבחינת תכנון הפיתוח של סדר כוחות צה"ל ופוטנציאל המדינה אין אפשרות לתכנן על כל מקרי האב האפשריים.

⁷⁶ אג"ם-תכנון, משימות מחלקת תכנון, 18 בינואר 1957, א"צ 25/158/59. נבו ציין כי "הרצוי הוא שהנחיית התכנון תורד מהדרג המדיני וביוזמתו. במידה שזה איננו מעשי יש לגבש הצעה להנחיית תכנון ולקבל אישור הדרג המדיני. אישור זה הכרחי כדי למנוע תכנון חסר תכלית או אף מזיק".

יש לבחור במקרה האב המסתבר, בייחוד אם הוא הקשה יותר מבחינת צה"ל, ולשלב בתוכו פתרונות למקרי אב אחרים.

ביטוי מקיף ומסודר יותר לתפיסת הביטחון כפי שהייתה מקובלת לאחר מערכת סיני מצוי בתוכנית ההתעצמות התלת-שנתית "בני יעקב", שגובשה על ידי צוות בראשות נבו.⁷⁷ לתוכניות רב-שנתיות כגון זו, גם אם לא יושמו במלואן, יש חשיבות רבה משום שהן מהוות סיכום מסודר, המוצג גם לדרג הפוליטי ולאחר מכן מאושר ומתקצב על ידו. עם ראשית פעולת הצוות פנה נבו לבן-גוריון והתייעץ עימו בדבר "הנחות מדיניות הביטחון" שבהן יש להתחשב בעת תכנון הסד"כ.⁷⁸ בין השאלות ששאל נבו את בן-גוריון: האם צה"ל יוסיף להכין עצמו למלחמה נגד מדינות ערב בלבד, או גם כנגד סיוע סובייטי או אף מערבי; האם עליו להתכונן לקראת מלחמה יזומה על ידי הערבים שבה ישתתפו כל מדינות ערב; האם על צה"ל להיות בנוי להכרעה מהירה על ידי מעבר מהיר למתקפה, על חשבון עוצמה הגנתית; והאם ההכרעה תחייב את צה"ל לכבוש בירות ערביות קרובות ולעבור את תעלת סואץ.

תשובות לשאלות נמצאות בפרקים הראשונים של תיק "בני יעקב" כפי שהוגש לגורמי המטכ"ל עם השלמתו בקיץ 1958.⁷⁹ לפי סעיף ה"הנחיות" במסמך, יכין צה"ל עצמו למלחמה נגד ארצות ערב בלבד שכן הסיוע הסובייטי לא יכלול לוחמים. בתקופת התכנון - השנים 1956-1961 - ישראל לא תיזום מלחמה ולא צפויה התקפה של מדינות ערב, אבל צה"ל צריך להיות מוכן "לענות על תופעות בזירה לשיפור מצבנו". כוחות צה"ל ייבנו לפעולה בטווח הכרעה של 150-250 ק"מ מהגבולות. בסעיף "אופי המלחמה" נכתב כי "המלחמה תהיה מהירה ביותר. צה"ל יצטרך להשיג הכרעה מהירה במלחמה על ידי מעבר מוקדם למתקפה, אף מתוך סיכון מחושב בהגנה. יתרון על האויב יושג על ידי מהירות וריכוז עצמה. כוחות צה"ל יאומנו ויתורגלו להפעלת כוח מרבי כדי להתחיל את השלב המכריע של הלחימה מיד עם פרוץ פעולות האיבה". הגורמים שהביאו לשינוי בהערכת

⁷⁷ בין החברים הבולטים האחרים בצוות: בן ציון טחן (רע"ן מלחמה במחלקת תכנון), אברהם טמיר (רע"ן מבצעים) ודוד כרמון (רע"ן מחקר).

⁷⁸ מכתב מאג"ם-תכנון, בחתימת יוסף נבו, לשר הביטחון, **צוות התכנון - נושאים לפגישה עם שר הביטחון**, 4 בדצמבר 1957, א"צ 12/291/66.

⁷⁹ אג"ם-תכנון, **תיק בני יעקב**, ללא תאריך, א"צ 15/292/66. עיקרי התיק ותהליך יישומו מסוכמים אצל: גרינברג, **חשבון ועוצמה**, עמ' 118-123.

משך המלחמה, בהשוואה להערכות מוקדמות יותר, היו: פעולת גורמים בין-לאומיים שתקצרו את המלחמה, צורכי המשק, חיסכון כספי, שאיפה לצמצום אבדות והצורך לשמור על נכסי המדינה. אף על פי שהעריכו כי הלחימה תהיה קצרה, הכירו כותבי התיק כי ייתכן שיהיה צורך להשאיר את עיקר הסד"כ מגויס זמן רב. לכן נקבע כי יש לבנות את הדרג הלוחם להשגת הכרעה בתוך עשרה ימים לכל היותר, אך הצטיידות צה"ל צריכה להספיק ל-21 ימי לחימה ועל המשק להיות מוכן לתפקד גם כשמרבית חיילי המילואים מגויסים במשך שישה שבועות. למרות הקביעה כי עדיף לנהל מלחמה קצרה ומהירה, החליט הצוות כי צה"ל צריך להמשיך להיות בנוי למקרה הגרוע ביותר, וכתב: "סד"כ צה"ל יבנה בהנחה שהיוזמה לפתיחת המלחמה תהיה בידי האויב"; כלומר, הסיכום המקיף ביותר של תפיסת הביטחון של צה"ל בסוף שנות החמישים אמנם הדגיש את יתרונות מיתאר המלחמה ההתקפי, אך הכיר באפשרות של שלב ראשון הגנתי והנחה את בניין הכוח בהתאם לכך.

תיק "בני יעקב" כלל גם פירוט של מיתאר הלחימה האפשרי והשלכותיו על הכוח הדרוש, בחלוקה לחזיתות:

בגזרת סוריה ולבנון - בבלימה - הודות למכשול הירדן ולאופי ההררי של השטח, ניתן לבסס מערך בלימה על כוחות מרחביים תוך שימוש מזערי בכוחות ניידים; בהתקפה - מכשולי הירדן [מצפון לכנרת] והליטני יחייבו הבקעת מערכים מבוצרים. אופי הקרקע בבקעת הלבנון וברמה הסורית מאפשר המשך התקפה על ידי החדרת כוחות משוריינים וניידים. ריחוק בירות ודמשק ואופי הקרקע, המאפשר מערכים מבוצרים בעומק, דורשים עוצבות חי"ר נוספות להבקעת מערכים בעומק, והפעלת כוחות מוצנחים בסדר גודל עוצבתי להשלמת ההכרעה המערכתית במהירות.

בגזרת ירדן - בבלימה - בשל ריבוי יישובים, אופי מישורי וריבוי צירים יש צורך בשילוב מערך ניח ונייד, כולל הגמ"ר (הגנה מרחבית), כוחות מרחביים, אמצעי נ"ט נייחים וניידים, ושריון. בהתקפה - ההרריות של הגדה המערבית מחייבת הבקעה ומתקפה מבוססת בעיקר על חי"ר. ניתוק הגדה על ידי השתלטות על קו הירדן מחייב כוחות משוריינים וניידים. מכשול הירדן מחייב צליחה והבקעה. אופי הקרקע מעבר לירדן מאפשר פיתוח מתקפה על ידי כוחות משוריינים. ריחוק רבת עמון והאופי ההררי של הקרקע מחייבים הפעלת עוצבות חי"ר להבקעת מערכים בעומק ודורשים כוחות מוצנחים בסד"כ עוצבתי.

בגזרה המצרית - בבלימה - גודל המרחב, דלילות היישובים ועבירות הקרקע מחייבים ביסוס מערך הבלימה על כוחות ניידים. בהתקפה - גודל המרחב ועבירות הקרקע מאפשרים התקפה ללא הבקעה, אך תחזוקת כוחות גדולים לאחר החדרתם תחייב פתיחת צירים על ידי הבקעה או כיבוש מהעורף. אופי הקרקע והצירים בסיני מחייב ביסוס המתקפה על כוחות משוריינים וניידים. גזרת מרכז סיני מאפשרת הפעלת כוחות שריון גדולים. המרחק לתעלת סואץ, אופי הקרקע בסיני, המאפשר לאויב ביסוס מערך הגנה לעומק, מחייבים הפעלת כוחות מוצנחים בסדר גודל עוצבתי להשלמת ההכרעה המערכתית. התבססות להגנה על קו תעלת סואץ מחייבת עוצבות חי"ר ושריון.

בדרום סיני - ריחוק מרחב זה, אופיו ההררי, והיעדר צירים ישירים, מאפשרים כיבושו רק לאחר השתלטות על מרכז סיני או על ידי פעולה רב-זרועית משולבת.

כלומר, בקיץ 1958 עדיין הוכר צורך נרחב בחי"ר במרבית הגזרות ובמרבית מיתארי הקרב. בצפון ובמרכז התבססה ההגנה בעיקר על עוצבות חי"ר ובהתקפה היה צורך בחי"ר הן להבקעה הראשונית והן לקרב הסופי, המכריע, על מערך ההגנה שהקיף את בירות ערב. בדרום, היה הצורך בחי"ר מצומצם יותר, אך גם שם היה דרוש חי"ר לכיבוש רצועת עזה ולפתיחת הצירים לשם תחזוקת עוצבות השריון. כמו כן, בכל הזירות נחשבה עוצבת צנחנים לאמצעי שיכול לסייע להכרעה מהירה. עם זאת, אין להתעלם מעליית חשיבותו של השריון בהשגת הכרעה, במיוחד בחזית הדרום, בהשוואה למצב שלפני מערכת סיני.

דיון מטכ"ל שנערך מספר חודשים לאחר השלמת התוכנית, ב־8 בינואר 1959, מעיד על הדרך שבה נחזה מיתאר המלחמה הצפויה והוערך הרכב הסד"כ הדרוש. רע"ן המבצעים אברהם טמיר הציג תרחישי מלחמה אפשריים. במקרה סביר של התרעה מודיעינית של 72 שעות ומעלה, תוכל ישראל לגייס מילואים ולצאת למתקפת-נגד מקדימה בזירה אחת או שתיים, תוך הגנה בזירות האחרות. במקרה הגרוע ביותר, שבו ההתרעה על מתקפה כלל-ערבית תהיה קצרה יותר, רק 48 שעות (טמיר העריך כי "למטה מזה אין להניח שעלול להיווצר מצב שמתקפת פתע תחול"), תיאלץ ישראל להתגונן בראשית המלחמה, אך יחסי הכוחות לטובת הערבים (2:1 בשריון, 2:1 או 3:1 בחי"ר), יאפשרו לישראל לבלום את המתקפה. לאחר בלימתה, תצא ישראל בתוך זמן קצר להתקפות-נגד. התקפה על סוריה או מצרים תבוצע ביחסי כוחות של 1:1, אך התקפה על ירדן תיערך ביחסי כוחות נוחים יותר, של 2:1 או 3:1, שיאפשרו "לגמור את העניין מהר תוך 48 שעות"; זאת אם המתקפה תסתים לפני הגעת חיל משלוח עיראקי.

ראש אג"ם מאיר זורע העריך כי האתגר המרכזי שיעמוד בפני צה"ל יהיה התמודדות מול המערך המצרי בסיני, שהחל להיערך לפי הדוקטרינה הסובייטית, כלומר תוך תפיסת מערך קדמי בכוחות קלים והחזקת עתודה בעלת עוצמה, בעיקר בשריון. לדעת זורע המסקנות הארגוניות מהערכת המצב מחייבות סד"כ מאוזן של גדודי חרמ"ש וטנקים, והגדלת מספר הטנקים עד ל-1,000, שיאפשרו הקמת שבע חטיבות משוריניות מהן שלוש ממוכנות. הוא הציע לאגד אותם באגרופים של 150 טנקים (כלומר חטיבה ממוכנת וחטיבה משורינת) באוגדות אורגניות. לדעתו ידרשו שלוש שנים לארגן את הכוח ולכן "צריך להתחיל ממחר". אחרי זורע דיבר אלוף פיקוד הדרום, אברהם יפה. לדעתו, בגזרת סוריה צריך להישאר בהגנה, בלא לעלות על הרמה. את העורף מול ירדן צריך להבטיח בעזרת כיבוש מהיר של החלק השולט בגדה - קו פרשת המים - ואז לרכז כוח מול מצרים: "המט במשחק הזה צריך להינתן למצרים ובשלב די מוקדם", משום ש"ברגע שהכוח המצרי יורד, ברגע זה גמרנו את עיקר המלחמה". מכאן מתחייבת, גם לדעתו, בניית הצבא באופן שיתאים להתמודדות מול מצרים. אין לנסות ולבנות צבא המתאים לכל המקרים האפשריים, אלא להתמקד בהקמת צבא המאורגן להכרעת הצבא המצרי בחצי האי סיני. לדבריו, "ראיה כזאת של הדברים מחייבת אותנו מבחינה ארגונית ותכנונית".

ממלא מקום אלוף פיקוד המרכז, בנימין גיבלי, הסכים כי השגת "שלום" מותנית בעיקר בהשמדת הצבא המצרי. לדבריו, לא כדאי לכבוש את הרמה הסורית משום שאת מקורות המים אפשר להבטיח בכיבוש דרום לבנון, עד הליטני, צעד שגם ייתן גבול נוח יותר להגנה. גם את הגדה המערבית יש לכבוש. בנוגע למבנה הצבא, צריך "לשמור על איזון המערך היבשתי מבחינת החי"ר והטנקים". אלוף פיקוד הצפון, יצחק רבין, עקבי בדעות שהפגין בדיונים רבים, עדיין התנגד לראיית מצרים כאיום המרכזי ושלל בניית צבא המיועד רק למלחמה מולה.

לדבריו, על הצבא להיות בנוי לשתי אפשרויות: השמדת כוחות אויב וכיבוש שטח. הוא העריך שלא תהיה מלחמה לפני השגת איחוד כולל בין מדינות ערב. אם יהיה איחוד כזה, המאמץ העיקרי יהיה מ"המשולש". "אני לא בטוח אם הצעד העיקרי להשמדה הוא הצבא המצרי", אמר רבין, ומכאן - הארגון הצבאי "צריך להיות כזה שעונה על כל האפשרויות". בתגובה לדבריו של זורע על הקמת אוגדות אורגניות, אמר רבין כי הוא אינו רוצה להיכנס שוב לוויכוח על הדיוויזיה. הוא הסכים שצה"ל זקוק ל-1,000 טנקים ושיהיה צורך לאגד 200 עד 250 מהם תחת שליטה אחת, אבל סבר שדיוויזיה איננה המבנה המתאים.

בדיון מטכ"ל שנערך ב־18 בפברואר 1960, מעט לפני פרשת "ירותם", הציגו רבים מהדוברים (כולל לסקוב, זורע, יפה ובר־לב) את היעד המרכזי כהשמדת הכוח הצבאי של קע"ם בקרבות שבהם לשריון יהיה מקום מרכזי. רבין, לעומתם, אמר ש"מטרת המלחמה שלנו לשלול את היכולת של האויב להכריע אותנו [...] גם אם נצליח להשמיד את כל השריון המצרי עד תעלת סואץ, לא הבאנו את השלום. דחינו את המלחמה לתקופה ארוכה".

סדרת דיוני מטכ"ל בתיק התכנון האסטרטגי "מתתיהו", שנערכו בימים 3, 10, 17 ו־23 באפריל 1961⁸⁰ כשלב בהכנת התוכנית הרב־שנתית "חשמונאים" מהווה עדות ברורה לחשש שהתעורר בצה"ל מפני יציאה למתקפה בחצי האי סיני. אלוף פיקוד הדרום יפה הציג לפתות את המצרים לתקוף באמצעות ביום מתקפה על סוריה וכיבוש הגדה המערבית, ורק לאחר קרב הגנה של חמישה או שישה ימים - לעבור למתקפה לשטח סיני ולהכריע את הצבא המצרי. לדבריו, "בהגנה אנחנו יכולים להביא את מיטב הכוחות שלנו לידי ביטוי [...] בהתקפה אנחנו צריכים לצאת לשטחים מרוחקים, כשמבחינה כמותית אין לנו עדיפות אפילו על המחנה המצרי בלבד". מפקד גיסות השריון חיים בר־לב קיבל את עמדתו של יפה בדבר קשיי המתקפה בסיני, והעריך שהמלחמה תימשך כשישה שבועות, כולל הפוגה שבמהלכה יועברו חלק מהכוחות בין חזיתות. ישראל טל הציג להיערך ל־21 ימי לחימה לפחות. רבין אמר שצריך להכין את צה"ל לקראת כל האפשרויות, ולא רק לקרבות שריון בסיני.

בספטמבר 1961, בהשפעת אירוע "ירותם" ובהתאם למסקנות הדיון בתיק "מתתיהו" באפריל אותה שנה, סברו באג"ס-תכנון שסד"כ צה"ל צריך לאפשר לחימה מול שני מחנות קע"ם וכן כיבוש הגדה המערבית, וכי אין להותיר חזית חשופה בעת ריכוז כוחות למתקפה. במצעים לדיון שהופצו ב־27 בספטמבר נכתב, בין היתר: "חלק מעוצבות החי"ר חייב להיות מסוגל להבקיע מערכי אויב מבוצרים ויש לבנותו לפיכך כחטיבות מוגברות בשריון בעצמת אש ובכוח מחץ". עוד נכתב כי הכוח המוצנח חייב להיות בכוננות לפעולות לוחמה זעירה וכן ביחידות גדולות ואף בעוצבות לתפיסת יעדים אופרטיביים. במחלקת תכנון שמו דגש רב על הגנה, מתוך הנחה שלא ודאי כי לצה"ל תהיה אפשרות לצאת למתקפת נגד מקדימה. בין השאר הם טענו, כי הגש"פים חייבים לכלול טנקים המסוגלים לסייע לחי"ה, שכן המט"נים⁸¹ הם רק תותחי נ"ט ניידים ואינם תחליף לטנקים. עוד נכתב כי "כדי להקהות את

80 על הדיונים ראו, בנוסף לפרוטוקולי הישיבות: רוזנטל, רבין, עמ' 272-281.

81 גש"פ - גדוד שריון פיקודי; מט"ן - משחית טנקים.

חודם של [כוח המחץ ועוצמת האש של קע"ם] יש לתת למערך ההגנה נשק נ"ט מגן יעיל". לפיכך יש צורך בתגבור ההגנה נ"ט להגמ"ר (שהמסמך הקנה לה חשיבות רבה ביותר), לחי"ר ולשריון, באמצעות הצטיידות בקליעים (כלומר טילים) נ"ט, תוספת עוצמה ארטילרית וכן בניית ביצורים: "כושר עמידה כנגד עצמת האש הארטילרית הקע"מית אפשרי רק במגננים מבוצרים היטב. חוסר אפשרות ליצור מערכי הגנה בעומק מחייב יצירת קו אחד, אולם מבוצר היטב מראש".⁸² יום למחרת הפצת המסמכים הללו התחוללה הפיכה בסוריה, שהביאה להתפרקות קע"ם והפחיתה במידה רבה את החשש מלחימה בשתי חזיתות שעמדה בבסיס המחשבה שמאחורי המסמכים.

מקום החי"ר והשריון בתורת הלחימה

לפי מצע לדיון על המלחמה החזויה שהוכן באג"ם-מה"ד ביוני 1959, המלחמה הצפויה תתחיל במגננה בגזרה אחת או שתיים ומתקפה בגזרה אחרת, בשלב ראשון; בשלב שני, תהיה מתקפה בגזרה אחרת. נטען כי "עובדת היותנו יוזמים או מותקפים תשפיע על העיתויים אך לא על התמרון היסודי". המצע חילק את עוצבות צה"ל לפי הייעוד שלהן לכוחות מחץ המיועדים למתקפה (עוצבות שריון, צנחנים, חי"ר, כולל מילואים, וגדודי חת"ם והנדסה) ולכוחות סטטיים המיועדים למגננה (עוצבות חי"ר במילואים, גדודי חק"ש,⁸³ הגמ"ר, גדודי שריון פיקודיים, גדודי חת"ם במילואים).⁸⁴ חטיבות החי"ר במילואים מוזכרות במסמך זה הן בין כוחות המחץ והן במסגרת הכוחות הסטטיים.

משום שמוסכם שבהגנה, ובמיוחד בחזיתות הצפון והמרכז, נשאר מקום מרכזי לחטיבות החי"ר, אבדוק את אופן הפעלתו החזוי של החי"ר בהתקפה בחזית הדרום. לשם הדגמה אעשה שימוש בתרגיל "שקל", שנערך במארס 1958.⁸⁵ בתרגיל הטלפוני הדו-צדדי ייצג פיקוד הצפון את הצד המצרי

82 אג"ם-תכנון, קע"ם 65 - הערכת מודיעין; התעצמות קע"ם משמעותיות ומסקנות לצה"ל, 27 בספטמבר 1961, א"צ 16/291/66.

83 חק"ש - חיל קשישים.

84 מה"ד-ענף תורת הקרב והלחימה (סא"ל אהרון דויד'י), המלחמה החזויה - מצע, 8 ביוני 1959, א"צ 9/697/60. במסמך נטען כי "ריבוי השריון, כוחות האוויר והארטילריה אצל האויב, והיות עוצבותיו נידות ברובן, מאפשרות לו לפעול נגד כוח המחץ בהתנגשות ישירה, או נגד הכוח סטטי והמערכת הלוגיסטית בגישה עקיפה".

85 לגבי התרגיל, ראו: א"צ 121/1034/65, 116/581/60, תיקים 145, 146 ו-148 במשלוח 582/60, ותיקים 5, 52, 133 ו-554 במשלוח 696/60.

(ה"שחור") והתמודד מול פיקוד הדרום ומפקדות אוגדות 38 ו-77 (הצד ה"כחול") שייצגו את עצמם. התרגיל נועד לבחון את יכולתו של צה"ל לכבוש את סיני בתנאים קשים מאלה שהיו קיימים באוקטובר-נובמבר 1956. סיפור המעשה של התרגיל דומה לרקע שהוביל למערכת סיני: המדינה "השחורה" נהגה לשלוח חבלנים שהוציאו לפועל בלילות מעשי רצח וחבלה בקרב האוכלוסייה האזרחית. המדינה "הכחולה" השיבה בפשיטות על מחנות צבא. באוקטובר החלו חילופי אש בין כוחות לאורך הגבול, והצד הכחול החליט לתקוף. על פי הפקודה של הצד הכחול, כוונתו הייתה לכבוש את צפון סיני ולבסס קו הגנה בגדה המזרחית של תעלת סואץ בתוך ארבעה ימים, תוך הגנה והתקפות מקומיות לשיפור הקו בשאר הגזרות.

על פי פקודת הצד הכחול, כלל המערך השחור דיוויזיה פלסטינית ברצועת עזה ובצפון סיני ודיוויזיה מצרית במרכז סיני. באזור זה נמצאו גדוד טנקי שרמן, גדוד סיור עצמאי (כולל פלוגת טנקים), שני גדודי מט"נים ושני גדודי חיל גבול. בנוסף הוצבה דיוויזיית חי"ר במערב סיני ובאזור התעלה ועימה צח"ם (גדוד טנקים, גדוד חרמ"ש, גדוד משחיתי טנקים אס-י-100 ופלוגת סיור). עתודה בהיקף של חטיבת חי"ר ושתי חטיבות שריון הוצבה באזור קהיר. הסד"כ הכחול כלל שלוש חטיבות שריון, אחת מהן מוקטנת, שבע חטיבות חי"ר וחטיבה מוצנחת אחת. כך שהכוחות בשני צידי הגבול, בלא העתודות המצריות, היו דומים בגודלם, אך לצה"ל הייתה עדיפות בשריון ורובו היה מרוכז בשלוש חטיבות שכללו שני גדודי טנקים בכל אחת, בעוד למצרים לא היה ריכוז שריון דומה במזרח סיני אלא רק בעתודה.

הפקודה של הצד הכחול פירטה את השלב הראשון והמכריע של המערכה - 96 השעות הראשונות - בהן ייכבש מרחב צפון סיני ותהיה ההתמודדות מול עיקר הצבא המצרי. בסעיף הכוונה נכתב: "כוחות פיקוד דרום יכבשו את צפון סיני על-ידי התקפה בו זמנית בגזרת רפיח ובגזרת ניצנה ועל-ידי קידום כוחות שריון וחי"ר לכיוון התעלה שיבססו קו הגנה בגדה המזרחית של התעלה עד ע"4". בסעיף השיטה נכתב כי יהיו שני מאמצים עיקריים בעוצמה אוגדתית בציר הצפוני והמרכזי ומאמץ משני לחדירה עמוקה מדרום סיני, כאשר כל הכוחות יפתחו בהתקפה במקביל, בליל ה'ע', אך כל מאמץ יפעל באופן בלתי מותנה במאמצים אחרים. הפקודה הנחתה כי בכל התקפה יש ליצור עדיפות כוחות מקומית מברעת; איגודי הכוחות צריכים להבטיח כי כוחות עצמאיים יתוגברו בשריון. על פי הפקודה, סיוע האוויר ב-48 השעות הראשונות יהיה מוגבל, משום שחיל האוויר יפעל אז כנגד חילות האוויר הערביים על מנת להשיג עליונות באוויר.

אוגדה אחת, הכוללת חטיבת שריון ושתי חטיבות רגלים, הייתה מיועדת לפרוץ את המערך בגזרת צומת רפיח ולהתקדם לאל-עריש, שם תצנח ותנחת מהים חטיבת צנחנים מתוגברת בפלוגת טנקים קלים. הפריצה תתבצע בשני צירים, כאשר כל חטיבת חי"ר תפעל בנפרד וחטיבת השריון תמתין עד לאחר שאחת מחטיבות החי"ר תצליח בהבקעה. לאחר כיבוש אל-עריש וחבירה לכוח הצנחנים (לא יאוחר מ־36+) תארגן האוגדה צג"ם⁸⁶ לכיבוש רצועת עזה, שיפעל בשיתוף עם חטיבת חי"ר נוספת (שאינה חלק מהאוגדה; ראו פירוט בהמשך). שאר יחידות האוגדה ימשיכו לעבר התעלה ויתבססו להגנה. אוגדה שנייה, הכוללת שלוש חטיבות חי"ר ושתי חטיבות שריון (אחת מהן מוקטנת), הייתה מיועדת לפרוץ את המערך באזור אום כתף-אבו עגילה, להתקדם לגיבל ליבני ומשם להמשיך בשני צירים לערים איסמאעיליה וסואץ. גם כאן אמורות היו חטיבות החי"ר למלא את עיקר משימת ההבקעה, כשהן נהנות מסיוע צמוד של שריון - כפלוגת טנקים לכל חטיבה. חטיבות השריון היו אמורות להסתנן אל מאחורי המערכים המצרים - שלא על גבי צירים - אך המשך תנועתן היה מותנה בהצלחת פעולתן של חטיבות החי"ר. בשלב התנועה לתעלה הייתה כל חטיבת שריון מלווה בחטיבת חי"ר או שתיים. בנוסף לשתי האוגדות כללה התוכנית שלושה כוחות עצמאיים. כוח אחד - בהרכב של גדוד חי"ר, פלוגת טנקים קלים, סוללת מרגמות ופלוגת סיור - יפרוץ באזור כונתילה, יתקדם בכיוון צפון-מערב תוך הימנעות ממגע עם מערכי אויב ויכבוש את ביר חסנה (עד ש'36+), ואז ייכנס תחת פיקוד האוגדה בציר המרכזי. עתודה של חטיבת חי"ר (פחות סוללת מרגמות ויחידת סיור) תכבוש את רצועת עזה בעזרת צג"מ שיוקצה לה מהאוגדה בציר הצפוני. כוחות ההגמ"ר ישלטו ברצועה, באמצעות מפקדת ממשל צבאי, לאחר כיבושה.

מתווה התרגיל מראה צורך רב בחי"ר לסוגיו בכיבוש סיני. חי"ר "רגיל" היה נחוץ להבקעת המתחמים המגינים על צירי הכניסה לסיני, לכיבוש רצועת עזה ולביסוס מערך הגנה על תעלת סואץ. חי"ר מוצנח ומונחת מהים היה נחוץ לשם כיבוש המרכז הלוגיסטי העיקרי של המצרים בסיני - אל-עריש - צעד שביא גם לחסימת אחד מצירי התנועה המרכזיים בסיני. חי"ר ממונע או משוריין נועד לנוע עם או בעקבות השריון ולבסס את הישגיו. לקחי התרגיל איששו את תמיכתו של אלוף פיקוד הצפון יצחק רבין בהפעלת חטיבות חי"ר כחטיבות מוסעות ואת התנגדותו להקמת אוגדות קבועות.⁸⁷

86 צג"ם - צוות גדודי משוריין.

87 דברי רבין בישיבת מטכ"ל, 29 ביוני 1958.

תרגילים נוספים שנערכו באותה תקופה, מעידים גם הם כי לעוצבות החי"ר נשאר מקום מרכזי במיתאר הלחימה החזוי של צה"ל בחזית הדרום. שני תרגילים מייצגים הם תרגילי הקשר האוגדתיים "חורמה" ו"עדולם" שנערכו בסתיו 1958, בהם תורגלו אוגדות 77 ו-36, בהתאמה.⁸⁸ שתי האוגדות, כפי שתורגלו, היו מבוססות על מבנה מאוזן של חטיבת שריון וחטיבת חי"ר; אוגדה 77 עם חטיבות 17 ו-1, ואוגדה 36 עם חטיבות 37 ו-202. מתווי התרגילים כללו את השלבים הבאים: הבקעת מערכים קדמיים ביום; הבקעת מערך עיקרי בלילה באמצעות חטיבות החי"ר והמשך פריצה ביום; החדרת כוחות משוריינים לעומק, כיתור אויב בעזרת השריון וקרב שריון בשריון; התקדמות ורדיפה בשני צירים עיקריים תוך תקיפת מערכי הגנה חפוזים באמצעות שריון; התקפה אוגדתית מתואמת על מערך עומק וכיבוש עיר, כאשר השריון מפוצל ומסייע לחי"ר.

הצורך הרב והמגוון בחי"ר שהודגם בתרגילים ההתקפיים בחזית הדרום מוכיח, בבחינת קל וחומר, את הצורך הרב אף יותר בחי"ר בצפון ובמרכז, בשטחים הרריים, סבוכים ובנויים, מול אויב שאינו משוריין ברובו.⁸⁹

שינויים ארגוניים

לאחר מערכת סיני עלתה השאלה כיצד יאורגן סדר הכוחות, ובעיקר כיצד יחולקו הטנקים הרבים שנוספו: האם ירוכזו בחטיבות שריון חדשות או אף באוגדות משוריינות, או לחלופין יפוזרו במסגרות קטנות המיועדות לסיוע לחי"ר. בשנים הבאות, ממש כמו בוויכוחים המפורסמים ביולי ובספטמבר 1956, ניסו אנשי השריון להביא לריכוז הטנקים, וגם הפעם נתקלו בהתנגדות קשה ורחבה שסיכלה את כוונותיהם.

88 ראו: מסמכי מה"ד-אימונים, טיוטות תיקי תרגילי 'חורמה' ו'עדולם', ספטמבר 1958, א"צ 86/135/60.

89 דוגמה לדרך ההפעלה החזויה במרכז, ניתן לראות את התוכנית האופרטיבית של אוגדה 38, **מבצע מסד - פקודת מבצע מס' 1** (סיכום לקב' פקודות מ"ד 22 דצמ 60), 28 בדצמבר 1960, א"צ 126/385/63. לפי התוכנית, במסגרת תוכנית "אנקור" להתקפה בצפון פרזדור ירושלים, לכיבוש רמאללה ולניצול הצלחה לכיוון שכם, היו שתי חטיבות החי"ר של האוגדה, מתוגברות בפלוגת טנקים, אמורות לפתוח צירים לתנועה ולתפוס יעדים קרקעיים קרובים, בעוד חטיבה ממוכנת הייתה אמורה לפרוץ לאחר הבקעת החי"ר, לכבוש את רמאללה, להעביר את העיר להשלמת כיבוש בידי חטיבת חי"ר, ולהמשיך לעבר שכם.

הצעות אנשי השריון

חודש וחצי לאחר סיום מבצע קדש שלח מפקד גיסות השריון מאיר זורע⁹⁰ מסמך שסיכם את לקחי השריון מהמבצע.⁹¹ המסמך כלל, בנוסף למספר עקיצות שכוונו לרמטכ"ל משה דיין, הצעה להקמת אוגדה משורינית, שמפקדתה תתבסס על גרעין סדיר ושתהיה מורכבת מטנקים וחרמ"ש ביחס של 1:1 בין הגדודים. בניגוד להצעות המהפכניות יותר שהציע לסקוב מאוחר יותר, ההצעה של זורע עדיין התבססה על מבנה של גדודים וחטיבות בתוך האוגדה. ברמת האוגדה, כתב זורע, יש צורך בגדוד הנדסה משוריין שיכלול פלוגה סדירה ומחלקת סער סדירה. בחטיבות השריון יש לכלול גדוד של 18 תומ"טים, שלושה מטוסי פייפר, פלוגת סיור על גיפים וזחל"מים וכן גונדה של תותחי נ"מ 30 מ"מ. בכל גדוד טנקים יש צורך בפלוגת חרמ"ש "כדי להימנע מציוות מלאכותי", ובגדודי חרמ"ש וחרמ"ן יש צורך בנשק נ"ט רב - "שאם לא כן מתבזבזים טנקים וגורעים על ידי כך מכוח המחץ של החטיבה המשורינית". כמו כן יש לספק לגדודים אלה לפחות שש מרגמות 120 מ"מ, וגדודי החרמ"ן צריכים להיות מנוידים ברכב רב-מינוע. בהמשך פירט זורע את סוגי הציוד הנוספים שיש להקצות לעוצבת השריון.

ברשימת האמל"ח החיוני כלל זורע טנקים או זחל"מי להביו, מרגמות 120 מ"מ ותותחי נ"מ 30 מ"מ מורכבים על זחל"מים, טנקי דחפור ומורג ומקלעי נ"מ על כל כלי הרק"ם. בנוסף הוא ציין שיש צורך בתוספת זרקורים רגילים וא"א (אינפרא אדום), מדי טווח, מכשירי קשר עם עוצמה רבה יותר, מטבח נייד לכל פלוגה, טנקי ורכבי חילוץ, סדנאות ניידות ואמצעי ביום קול לגדוד הדמייים. לדבריו, כל הדרגים צריכים להיות מבוססים על כלי רכב זחליים או רבי-מינוע.

הצעות ברוח דומה, הקוראות לריכוז אמצעים בשריון לשם הקמת אוגדה משורינית או לפחות חטיבת שריון רביעית, העלה מחליפו של זורע, אורי בן-ארי.⁹² גם לו היו דרישות חומריות רבות; הוא הסביר, באופן משכנע ביותר, כי לשם מיצוי עוצמתם של הטנקים יש לצייד את השריון בציוד ייעודי כגון:

90 זורע היה סגנו של לסקוב מאז שזה מונה למפקד גיסות השריון ביולי 1956. לאחר מותו של אלוף פיקוד הדרום אסף שמחוני בתאונת מטוס, תפס לסקוב את מקומו וזורע היה, לזמן קצר, מפקד גיסות השריון.

91 מלשכת מפקד גיסות השריון אל ראש מה"ד, **לקח השריון במבצע קדש**, 18 בדצמבר 1956, א"צ 6/59/58.

92 דברי בן-ארי בכנס ספ"כ 26 בדצמבר 1956 ובישיבת מטכ"ל 16 בינואר 1957.

קסדות, אוזניות ומשקפיים מיוחדים לטנקיסטים.⁹³ אולם בניגוד לזרוע, סבר בן-ארי שאין לכלול גדודי חרמ"ן בחטיבות השריון, שצריכות להיות בנויות, לדעתו, בעדיפות טנקים.

הצעות אנשי החי"ר

בעוד אנשי השריון הגישו הצעות לתגבור עוצבות השריון, העלו גורמים במטכ"ל ואנשי חי"ר הצעות מנוגדות, לפיהן יש לתגבר את חטיבות החי"ר בשריון. ראש אג"ם עמית שלל את הצעתו של בן-ארי להקמת אוגדה משורינת. "אינני חושב", אמר עמית, "שאפשר להסיק מסקנות כפי שאורי [בן-ארי] הסיק פה לגבי אוגדת השריון [...] ואני לתומי חשבת שהנושא הזה שבק חיים. גם לא הייתי מעלה אותו. אין לנו צורך באוגדות משורינות. מה פירוש 'אין לנו צורך'? זוהי שוב שאלה של עדיפות".⁹⁴ עמית התנגד להקמת אוגדה משורינת קבועה בטענה שזו תפחית את הגמישות האופרטיבית של צה"ל ואמר שעל כל אוגדה, ולא רק אוגדת שריון, להיות מסוגלת להפעיל חטיבות משורינות. עמית הוסיף שהוא אינו רואה אפשרות להקים חטיבות שריון נוספות בשנתיים הקרובות, ושגם אין צורך בהן, שכן בחזיתות ירדן ובסוריה לא יהיה צורך ביותר מחטיבה משורינת אחת, "בשום פנים", ואם המלחמה תהיה בשלוש חזיתות יהיה צריך לפצל את השריון. הוא התנגד גם להצעות להוסיף אמצעים לגיסות השריון ואף הציע לפרק את הגיס, שהיה לדבריו "מיותר". עמית טען עוד שאין צורך באמצעים בשריון מעל דרג החטיבה, ועל החטיבה להיות קלה, "בלי זנבות מיותרים". הוא הטיל ספק בצורך בגדוד חרמ"ן בחטיבת השריון ואמר שעדיף לשמור את הרכב בדרג גבוה יותר, וכך לשפר את גמישות ההפעלה של הכוח. הוא התנגד להקמת גונדות תותחי נ"מ בחטיבות שריון באומרו שאפשר להסתפק באש נשק קל נגד מטוסים. בניגוד לאנשי השריון, הציע עמית להקים גדודי שריון עצמאיים נוספים שיהיו מיועדים לסיוע לחי"ר, וכך לא יהיה צורך לפצל חטיבות משורינות.

⁹³ דברי בן-ארי בכנס ספ"כ 27 בדצמבר 1956. בן-ארי הציע לוותר על רכש של שני טנקים כדי לממן את רכש הציוד, שיבטיח את יעילות הפעלתם של שאר הטנקים. אך מאחר שבתקופה זו לא הייתה כוונה לרכוש טנקים נוספים, לא היה בהצעה כדי למצוא מקור למימון הרכש. גם עשר שנים לאחר מכן לא הייתה תפיסתו של בן-ארי מקובלת בצה"ל; ישראל טל היה צריך להיאבק בחברי המטכ"ל האחרים כדי שיאשרו רכש פריטים דומים לטנקיסטים. ראו דבריו בישיבות מטכ"ל ב-7 בפברואר וב-19 בספטמבר 1966.

⁹⁴ דברי עמית בכנס ספ"כ, 27 בדצמבר 1956.

הצעות דומות עלו מסיכומי חטיבות החי"ר למערכת סיני. במסמך של חטיבה 11 שסיכם את לקחי החטיבה נכתב כי "לאור ניסיון זה ובהנחה שנמשיך להלחם נגד צבאות בעלי אופי דומה, יש מקום לחשוב על הכללת יחידת שריון (באופן קבוע או כאגוד זמני) בחטיבת מילואים לביצוע הפריצה הראשונה במערך האויב. דבר זה נכון אמנם לגבי כל יחידת חי"ר אך הרמה הנוכחית של יחידות החי"ר במילואים מחייבת שימוש בכוח מחץ בחוד החטיבה".⁹⁵ בדו"ח המסכם של חטיבה 1 הופיעה דעה דומה. נכתב שם: "הכרחי לקיים בחטיבת חי"ר באופן קבוע, או להצמיד לה באופן קבוע בשטחים עבירים לשריון (איפה אין כאלה), אלמנט של שריון למשימות הבאות: א. אלמנט נ"ט נייד ב. לסיוע כבסיס אש ולהטעיה ג. לחילוף פצועים והבאת כוחות ד. רכב פיקוד".

מפקד הגונדה נ"ט של החטיבה הסביר את הצורך של בסיוע משוריין: "לדעתי נראה שתותחים נ"ט אינם יכולים להיות בצורה יעילה כוח נ"ט לחטיבת רגלים. [...] כמעט בשום מקרה לא יוכלו לתת לחטיבה סיוע נ"ט בזמן הלחימה. למעשה, תותחים אלה יהיו צמודים לתפיסת מערך הגנתי עם גמר הלחימה בלבד". מסקנות מפקד הגונדה היו כי צריך להעביר את תותחי הנ"ט הנגררים אל יחידות הגמ"ר וחק"ש ולהחליפם בחטיבות חי"ר בגונדה נ"ט ניידת הכוללת משחיתי טנקים כגון ארצ'ר או אי־אֶס־אקס־13.⁹⁶ מפקדי יחידות שלא נהנו מסיוע משוריין הצביעו על חסרונם. בדוח המסכם של מג"ד 128 מחטיבה 12 נכתב כי "צירוף מספר משוריינים לגדוד היה מוסיף הרבה". בדו"ח של מג"ד 13 נכתב כי "העדר חצאי זחלים בגדוד חי"ר מנע פינוי יעיל של פצועים והבאת כלים בינוניים לצורך רדיפה אחר אויב בורח, דבר אשר גרם למספר אבדות".⁹⁷

אנשי החי"ר היו מודעים, נוכח הבעיות שבהן נתקלו במבצע, בקשיים הנובעים מהכפפת כלי רכב משוריינים ליחידה שאינה מצוידת מראש בציוד דומה, שאינה כוללת סגל טכני המסוגל לתחזקם ושמפקדיה אינם מכירים את הכלים, את יכולתם, מגבלותיהם ודרך תפעולם. בדוח המסכם של חטיבה 11 נכתב: "הכללת שריון מחייבת מתן אמצעי שליטה לחטיבה".

95 **דו"ח מסכם מבצע קדש חטיבה 11**, א"צ 31/684/62. מחבר הדו"ח, כנראה מפקד החטיבה אהרון דורון (ארוין), יצא מתוך הנחה "שמקובל לחשוב שתפקיד הפריצה הנו חי"ר ואילו השריון מיועד לניצול הצלחה".

96 במבצע הייתה הגונדה מצוידת בשמונה תותחי 6 ליטראות וארבעה תותחי 17 ליטראות, ומנתה 167 איש.

97 **דו"ח מסכם גדוד 13**, בחתימת המג"ד סא"ל שלמה אלטון, 16 בדצמבר 1956, א"צ 122/619/62.

בדוח של חטיבה 1 נכתב, כי "אם מוקצה ציוד ספציפי כגון 10 זחל"מים ליחידה אשר ציוד זה לא נמצא ברשותה בהתאם לתקן, רצוי להוסיף אליהם מיד חוליה טכנית ואביזרים הכרחיים".⁹⁸

בדו"ח של גדוד 51 נכתב: "אי אפשר להעביר זחל"מים לגדוד חי"ר בלי חוליות טכניות, בלי כלי עבודה ובלי אמצעי החזקה מינימליים. כאשר הגענו לאל עריש, כבר נשחקו חצי מהזחל"מים בגלל חוסר טיפול טכני נאות".

החלטת דיין

בישיבת מטכ"ל ב-3 בינואר 1957 שרטט הרמטכ"ל משה דיין את חזונו למבנה כוח היבשה. הוא הציע להשאיר בשלוש חטיבות השריון של צה"ל 300 טנקים מתוך 650 טנקים ומט"נים שהיו ברשות צה"ל (שמרביתם לא היו כשירים באותה עת, ולא היו להם צוותים מאומנים) ולהקים שבעה גדודי שריון נוספים ובהם 350 טנקים ומט"נים, שיחולקו בין שבע חטיבות חי"ר. כך יהיו לצה"ל עשר חטיבות קו ראשון, מהן שבע חי"ר ושלוש שריון. עשר חטיבות החי"ר האחרות של צה"ל יוגדרו חטיבות חק"ש ויוכפפו להגמ"ר.⁹⁹ ההצעה נגדה את תפיסתם של אנשי השריון, שהיו מעוניינים בריכוז מרב הטנקים במסגרת כוח משוריין והתנגדו נחרצות לפיזורו בין מסגרות החי"ר. ההצעה מהווה ביטוי לכך שבתקופה זו עדיין לא הושלם המהפך התודעתי המיוחס בדרך כלל לאותם "ספקנים" ו"שמרנים" שהתנגדו לדעותיהם של אנשי גיסות השריון ערב מערכת סיני, וכי בניגוד למה שמקובל לטעון - דיין לא "מיהר לאמץ את תפיסת אנשי השריון". שבועיים אחר כך דחה המטכ"ל, בהנהגת דיין, הצעה של גיסות השריון להקים חטיבת שריון רביעית.¹⁰⁰ "עת לבלוע ועת לעכל", אמר דיין בישיבה, "בלענו בשנה זאת כמות עצומה של טנקים וצריך

98 מסמך חטיבה-1אג"ם, "דו"ח מבצעים מסכם מבצע קדש", 21 בדצמבר 1956, א"צ 122/619/62.

99 דברי דיין בישיבת מטכ"ל, 7, 3 בינואר 1957.

100 ההצעה להקמת חטיבה רביעית הייתה מקובלת גם במטכ"ל והוזכרה במסמך אג"ם/מת"ם, **מגמות יסוד בתכנית פיתוח סד"כ 1960 - כוחות היבשה**, 26 בנובמבר 1956, א"צ 948/1034/65, שם הוצע גם לשנות את מבנה החטיבה (לבטל את גדוד החרמ"ן ולהוסיף פלוגת חרמ"ש לגדודי הטנקים) וכן להקים גדוד טנקים לסיוע לחי"ר ולקלוט את המט"נים שנתפסו שלל במבצע בפלוגות שיוקמו בגש"פים. ההצעה להקים חטיבה רביעית תוארה בפירוט רב, תוך דיון במגבלות המשאבים ובחלופות האפשריות, במסמך אג"ם-מת"ם, **תכנית פיתוח חש"ן**, 6 בינואר 1958, א"צ 23/158/59. על פי המסמך, מצאי הטנקים הבינוניים של צה"ל, לא כולל שלל, עמד על 370, שמהם אפשר היה להקים חמישה גדודים; 180 טנקים קלים, מהם אפשר היה להקים "בדוחק רב", שלושה גדודים ועוד שלוש פלוגות. לצה"ל היו 800 זחל"מים, בהשוואה לתקנים שעמדו על 1,100 וצורך ב-1,400 לסד"כ שתוכנן לשנת 1960.

לעכל אותם".¹⁰¹ דיין קבע שצריך לעשות "מינימום זעזועים", ודעתו הייתה מקובלת כמעט על כל חברי המטכ"ל.¹⁰² בהתחשב בעודף הטנקים שנוצר בצה"ל ובמחסור בכוח אדם סדיר, ניתנה עדיפות לארגון גדודי שריון על פני הקמת חטיבה רביעית שכרוכה בתוספת תקורות.

בישיבת מטכ"ל ב-10 בנובמבר 1957 הציג דיין דעה שונה מזו שהציג בראשית אותה שנה, וקבע שאין לכלול את גדודי הטנקים בתוך חטיבות החי"ר בזמן שגרה, אלא רק לכפוף אותם אליהן בזמן מלחמה; אך גם אז, בשלהי כהונתו, התנגד דיין להקמת חטיבת שריון נוספת או אוגדות משוריינות אורגניות.

שינויים בארגון החי"ר ובחימוש

היכולת ההתקפית המוגבלת שגילו חטיבות החי"ר במילואים במערכת סיני, בצד ההכרה בצורך המבצעי בהפעלת חטיבות חי"ר במיתארי קרב התקפיים במלחמה הבאה, הביאו הצעות לטיוב חלק מחטיבות החי"ר. בכנס ספ"כ שנערך ב-27 בדצמבר 1956 הציג עוזר ראש אג"ם עוזי נרקיס להפוך חלק מהחטיבות ל"קומנדו במילואים". לחטיבות אלה יוקצו זחל"מים באופן אורגני, והן יסתייעו בגדודי טנקים שיוקמו לצורך זה. שדמי הביע בכנס התנגדות לרעיון, באומרו שהסדיר הוא "הקומנדו" של צה"ל, ואין ליצור הבחנות בין חטיבות המילואים. במקום זאת הציג שדמי להקטין את מערך החי"ר בחטיבה אחת, להצעיר את כל החטיבות האחרות ולהגביר את ניידותן באמצעות צמצום יחידות המשנה שלהן.¹⁰³ בצד ההתבטאויות בכנסים נערכה עבודת מטה מסודרת. המחלקה לתפקידי מטה הציגה בנובמבר 1956 לתת עדיפות בפיתוח הסד"כ לחיל האוויר ולשריון, אך גם לתת "תשומת לב מיוחדת להגברת ניידות החי"ר".¹⁰⁴ ההצעה הייתה להשאיר

101 דברי דיין בישיבת מטכ"ל, 16 בינואר 1957. מספר חודשים מאוחר יותר דיין דווקא הסכים לרכש מצומצם של טנקים, שהוצעו במחיר נמוך במיוחד, ואמר שההסכמה היא "בתנאי שאנו איננו רוכשים טנק אחד שצריך לעשות בו טיפול או שאין לו חלקי חילוף. בשני המקרים הוא רק יחליש את מצבנו. אם נקנה טנקים שאנו צריכים לטפל בהם זה רק לרעתנו כי הוא יצטרף לכל הטנקים העומדים". לדבריו, "כדאי לרכוש אותם רק אם הם באים בשלמותם או שאפשר לשים אותם ישר למחסני חירום או לכל היותר להרכיב את התותח על הטנקים", ולכן, "אם אין חלקי חילוף לא נקנה בכלל". דברי דיין בישיבת מטכ"ל 23 ביוני 1957.

102 התומכים היחידים בהקמת חטיבה רביעית היו מפקד גיסות השריון אורי בן-ארי וראש אג"ם-מת"ם עודד מסר.

103 דברי שדמי בכנס ספ"כ ב-26 וב-27 בדצמבר 1956.

104 אג"ם-מת"ם, **מגמות יסוד בתכנית פיתוח סד"כ 1960 - כוחות היבשה**, 26 בנובמבר 1956, א' צ' 948/1034/65. כנספח להצעה מופיעות הצעות למבנה גדוד וחטיבת חי"ר.

את מערך החי"ר הקיים (14 חטיבות, מהן שתיים סדירות, אחת מאלו מוצנחת), להקטין את הכיתה לשמונה לוחמים, להוסיף בדרג הגדוד שתי כיתות מקלעים כבדים 0.5 אינטש ומחלקת תול"ר 90 מ"מ,¹⁰⁵ ובדרג החטיבה להוסיף מחלקת הובלה עם 15 זח"מים ו-18 משאיות שיאפשרו הובלת הדרג הלוחם של גדוד אחד. המסמך כלל גם הצעה לחלוקת חטיבות המילואים לחטיבות רגילות ולחטיבות "מחץ", אשר המבנה שלהן יהיה זהה אך חטיבות המחץ יוגבלו לגיל מרבי של 28 עד 30; כל ציודן, כולל הרכב, יהיה ממקורות צבאיים, והן תזכינה לעדיפות בהתארגנות ובהצטיידות. בישיבת מטכ"ל ב-20 בפברואר 1957 הציג ראש אג"ם מאיר עמית נוסח הצעה שונה מעט, לפיו "יקורקעו" שתיים או שלוש חטיבות חי"ר במילואים, כך שיהיו מיועדות להגנה בלבד, ושתיים או שלוש חטיבות אחרות יהפכו לחטיבות מחץ; שאר חטיבות החי"ר והחק"ש יישארו ללא שינוי, למעט הצערה באמצעות הוצאת שנתונים מבוגרים. בעוד ההצעה להצערה זכתה לתמיכה רחבה ויושמה,¹⁰⁶ הרי שההצעה על "קרקוע" ויצירת חטיבות מחץ עוררה התנגדות רחבה. המתנגדים הבולטים היו אלופי פיקודי המרכז והצפון - צור ורבין - שהצביעו על הפגיעה בגמישות האופרטיבית עם יצירת הבחנה בין החטיבות. בסוף הישיבה התקבלה הצעה של בר-לב לפיה שתי חטיבות חי"ר במילואים יזכו להעדפה בפיקוד, בכוח אדם, הצטיידות ואימונים; אך דיין אמר שיש "לעשות את זה בצורה המחותרתית הנדרשת כדי לא לקלקל את המוראל בצה"ל".

בהתאם להצעה נבחרו שתי חטיבות (4 ו-9), שזכו בשנים הבאות לתגבורות בכוח אדם צעיר, לקדימות בקליטת ציוד איכותי¹⁰⁷ ולאימונים רבים יחסית, כולל בשיתוף פעולה עם שריון. למרות ההשקעה לא הצליח הניסוי,¹⁰⁸ וכאשר

¹⁰⁵ המקלעים הכבדים לא נכנסו בשנות החמישים למערך החי"ר. בתוכנית פיתוח סד"כ החי"ר משנת 1961 הוצע שוב להכניס לתקן מקלעים בקוטר 0.5, כצעד ביניים עד להכנסת תותח 20 מ"מ - זאת משום שהמקלע לא היה מסוגל לחדור את השריון של הנגמ"שים בהם היו מצוידים צבאות ערב. כיום - 60 שנה מאוחר יותר - עדיין מוצבים מקלעי 0.5 על רבים מהנגמ"שים של צה"ל, על אף שהשריון של הנגמ"שים בזירה לא היה לדק יותר. רכש התול"רים התעכב עד שנת 1959/1960, אז נרכשו בארה"ב תול"רים בקוטר 106 מ"מ, ומאוחר יותר החל גם ייצורם בתע"ש.

¹⁰⁶ לפי דברי עמית בכנס ספ"כ ב-27 בפברואר 1957, הועברו 3,000 חיילים מבוגרים מחטיבות החי"ר אל חטיבות חק"ש ואל יחידות הגמ"ר.

¹⁰⁷ קליטת הנשק שנרכש מחברת FN התפרסה על השנים 1957-1958; ראו מסמכים בא"צ 54/76/62. חטיבות 4 ו-9 היו מהראשונות שקיבלו את הרובים החדשים. בעוד התקן של חטיבות החי"ר האחרות כלל מרנ"טים מדגמים מיושנים, ציודו חטיבות המחץ במרנ"טים בקוטר 73 מ"מ - שבהם ציודו החטיבות הסדירות. כאשר סופקו לצה"ל 500 מרנ"טים ראשונים בקוטר 82 מ"מ באפריל 1958, הוחלט לחלקם קודם כול לחטיבות הסדירות ולחטיבות המחץ, ולהעביר את המרנ"טים בקוטר 73 מ"מ לחטיבות אחרות, שהעבירו את המרנ"טים הישנים שלהם ליחידות חק"ש. ראו מסמך מת"ם בא"צ 83/135/60.

¹⁰⁸ דברי זאבי בישיבת מטכ"ל, 24 באוגוסט 1958.

התקבלה ההחלטה על הסבת שלוש חטיבות חי"ר במילואים לחטיבות ממוכנות, נבחרו חטיבות אחרות להסבה (ראו בהמשך). הניסיון לשפר את הכושר ההתקפי של חלק מחטיבות החי"ר במילואים, ובמיוחד הרצון של אלופי הפיקודים צפון ומרכז לשמר את הכושר ההתקפי של כלל חטיבות החי"ר, מעיד שגם אחרי מערכת סיני הוכר צורך בסד"כ חי"ר התקפי משמעותי.

בשנים 1957-1958 נערכו במערך החי"ר מספר שינויים נוספים, שכללו הכנסת נשק קל חדש שנרכש עוד בשנת 1955, הקטנת יחידות המשנה¹⁰⁹ ואימוץ שיטת הדרכה חדשה לקליעה - שיטת "אש הקרב". האמל"ח החדש של החי"ר - הרובים, המיטענים והמקלעונים מתוצרת חברת FN - זכו בדיעבד למוניטין מפורקקים בשל בעיות אמינות שהתפתחו במשך שנים של אחזקה לקויה ובגלל נחיתותם בהשוואה לנשק הקל הסובייטי שבו נתקלו לוחמי החי"ר של צה"ל במלחמת יום הכיפורים. אולם בסוף שנות החמישים היו האמצעים הללו בשורה אחת עם הנשק הקל שבו צוידו צבאות נאט"ו המתקדמים. זאת, בניגוד בולט למצב הטנקים של צה"ל, שהיו נחותים במידה רבה הן מהטנקים שבהם הצטיידו במערב באותה תקופה והן מהטנקים הסובייטיים מסוג טי-54 שהחלו להגיע לצבאות ערב.¹¹⁰

ניסיונות הרפורמה של לסקוב

בשנים 1956-1958 הגיש לסקוב שורת הצעות לשינוי מבנה עוצבות השריון, אשר קבלתן הייתה משנה מן היסוד את כוחות היבשה של צה"ל. במקום חטיבות מוגברות כעוצבות יסוד המאוגדות באוגדות משימתיות בהתאם לצורך, ניסה לסקוב להביא להקמת דיוויזיות קבועות, שיאגדו מראש גדודי שריון ורגלים תוך ויתור על הדרג החטיבתי. על פי הצעותיו, שהיו מבוססות על מודל אמריקאי

109 הקטנת יחידות המשנה נעשתה בהדרגה עם קליטת הרובים המיטענים (self loading) ומקלעונים האף-אן (FN). הכיתה צומצמה מעשרה חיילים לשמונה, ולהם ארבעה רובים, שני מקלעונים ושני תת-מקלעים מסוג עוזי. ראו מסמך מה"ד-חי"ר, **הוראת אימון 2/57, התפעול הטקטי של הכיתה העצמאית והכיתה במסגרת המחלקה לאור הכנסת הנשק החדש והמבנה הקטן**, מארס 1957, א"צ 17/161/59. במחלקה היו ארבע כיתות, אחת מהן כיתת נשק עם שני מרנ"טים ומרגמה, וסה"כ 36 איש. על פי תקן אג"ם-מת"ם, **פקודת ארגון מס' 201/58 - תקן א' לגדוד חי"ר**, 31 במארס 1958, א"צ 7/643/59. ארבע הפלוגות הרובאיות קטנו מ-145 ל-127 לוחמים, בשלוש מחלקות של 36 לוחמים (שלוש כיתות רובאיות וכיתת נשק) וככיתת מקל"פ (מקלע פלוגתי). מחלקות החבלה והמרגמות בפלוגה המסייעת כללו שלוש כיתות, בעוד מחלקת המק"ב כללה ארבע כיתות. ראו גם מסמך אג"ם-מת"ם, **תקן ניסוי פלוגה רובאית**, 10 במארס 1957, א"צ 35/18/59.

110 בנוסף, בראשית שנות השישים זכו הצנחנים לציוד יקר בהיקף נרחב הודות לסיוע גרמני, שכלל עשרות מטוסי ומסוקי תובלה וכן אלפי טילי נ"ט מונחים. למידע מפורט על המשלוחים, לפי שנים, ראו: גרינברג, **חשבון ועוצמה**, עמ' 181-183.

ממלחמת העולם השנייה,¹¹¹ הגדודים יהיו ניתנים לאיגוד בשני צוותי קרב שיכללו רק מפקדה, ללא יחידות הסיוע והשירותים החטיבתיות. על פי הצעות אלה, יאוחדו פלוגות הסיוע והשירותים החטיבתיות לגדודים דיוויזיוניים, וכך יושג חיסכון בתקורות.

טיוטת ההצעה הראשונה של לסקוב נשלחה עוד בסוף דצמבר 1956, כאשר הוא שימש כאלוף פיקוד הדרום במקום אסף שמחוני, שנהרג בתאונת מטוס.¹¹² לסקוב הציב כהנחה כי המצרים ילמדו את לקחי מבצע קדש ויבנו בסיני מערך הגנה שיכלול מכשול מוגן באש ומגננים הערוכים לעומק, שיאלצו את צה"ל לערוך קרב הבקעה מורכב ורב־שלבי. בנוסף צפה לסקוב כי המצרים יפתחו את חיל האוויר שלהם כדי שיאפשר לפחות "מצב אווירי נוח" מבחינתם. לפיכך על כוחות צה"ל להיות מסוגלים לפעול גם ללא שליטה אווירית, ולכן יחידות המשנה אינן יכולות להיות גדולות, כדי שלא יהיו פגיעות להתקפות אוויר, ועוצמתן צריכה להיות בסדר גודל של גדוד מוגבר. לסקוב הציע להקים דיוויזיה משורינית שתכלול שלושה גדודי טנקים, שני גדודי חרמ"ש, שני גדודי חרמ"ן ואגד ארטילרי. לדבריו, ניתן להקים שלוש דיוויזיות כאלה.

רעיון דומה הוצג בישיבת מטכ"ל ב־10 בפברואר 1957. לסקוב הציע בישיבה לבטל מפקדת אוגדה ושתי מפקדות חטיבה ולהקים במקומן שלוש עוצבות משוריינות, שבהן ירוכז כמעט כל השריון ויחידות החי"ר האיכותיות של צה"ל - חטיבת החי"ר הסדירה וגדודי מילואים שאנשיהם צעירים. העוצבה המוצעת תכלול גדוד סיוור, שלושה גדודי טנקים, גדוד חרמ"ש, שני גדודי רגלים, אגד ארטילרי, יחידה הנדסית ושירותים, ותשמש לפריצה ולהתקפות-נגד. משום שהישיבה נועדה לדיון בנושא אחר, ומשום שהצעתו של לסקוב לא הייתה מגובשת, הציע דיון כי לסקוב יפיץ את הצעתו ויצג אותה בדיון נפרד. דיון זה נערך ב־10 במארס 1957 ובו הציג לסקוב את משנתו בצורה מסודרת:¹¹³ בעוד

111 הדיוויזיות המשוריינות האמריקאיות לא כללו חטיבות אלא מפקדות - combat commands - שלהן הוכפפו גדודים בהתאם לצורך. להתפתחות הדיוויזיה האמריקאית במאה ה־20 ראו מחקר של מכון RAND משנת 2000: R. W. Kedzior, Evolution and Endurance. The U.S. Army Division in the Twentieth Century. בשנים 1956-1960 אורגן הצבא האמריקאי במבנה אחר, של דיוויזיה "פנטומית" המותאמת למלחמה גרעינית, אשר לא התאימה לשמש מודל עבור צה"ל.

112 מסמך בחתימת לסקוב, **מבנה עוצבות חש"ן והגיס המשוריין**, 27 בדצמבר 1956, א"צ 3/158/59. המסמך התבסס על מסמך אחר של לסקוב, **שיעורי קדש**, 17 בדצמבר 1956. הצעת לסקוב לשינוי מבנה עוצבת שריון נשלחה לבר־לב ב־6 בינואר 1957, א"צ 23/158/59.

113 מצע שהופץ לקראת הדיון, ללא ציון מחבר או תאריך, א"צ 35/627/57.

שחטיבות השריון הקיימות מותאמות לניצול הצלחה ורדיפה בלבד, העוצבה המוצעת היא "רב מטרתית ואינה זקוקה לזיווג של עוצבות אחרות לביצוע משימותיה". הוא הזכיר כי דובר רבות בכנסים אחרי "קדש" על הצורך במלחמה קצרה, אבל לדבריו לא נעשו השינויים הנחוצים לכך. "המטרה שראיתי לעצמי בעוצבה הזאת", אמר לסקוב בישיבה, היא "לבנות עוצבה משוריינת כל חילית ורב משימתית שתאפשר לחימה מהירה יותר". המבנה המוצע יתאים לתמרון של "יתד ומלכודת" (ראו פירוט בהמשך). המתנגד החרף ביותר להצעתו של לסקוב באותו יום היה מאיר עמית, שהצביע על מספר ליקויים בה. לדבריו, היחידה המוצעת תסבול מעודף שריון בזירה הירדנית ומחוסר שריון בזירה המצרית. בנוסף, הדיוויזיה תהיה גדולה מדי, וכך יאבד צה"ל את הגמישות האופרטיבית שהקנה קיום מספר גדול של חטיבות עצמאיות. עמית התנגד להצעות גם משום שהן היו מביאות לביטול גדוד השריון לסיוע לחי"ר, אשר יהיה נחוץ לדבריו בשלב בלימה, בגזרות בהן לא מתבצעת המתקפה המרכזית. גם אנשי השריון במטכ"ל לא תמכו בהצעות לסקוב. מפקד גיסות השריון בן-ארי תמך בהקמת אוגדת שריון אחת, שתכלול שתי חטיבות שריון וחטיבת חרמ"ן ותוביל את המאמץ העיקרי של צה"ל, אך התנגד להקמת אוגדות נוספות, על מנת שיישארו חטיבת שריון ושלושה גש"פים אשר יוכלו לפעול במאמצים אחרים ולסייע לחי"ר. ראש מה"ד בר-לב אמר שצריך להשאיר חטיבה כעוצבת היסוד, כדי לא לאבד את הגמישות, והתנגד להצעת לסקוב גם משום שהיא תגרום לפירוק חטיבות החי"ר הקיימות.¹¹⁴

בישיבת מטכ"ל ב-10 בנובמבר 1957 הציג לסקוב שוב הצעה להקמת אוגדת שריון, הפעם עם שלושה גדודי טנקים, שני גדודי חרמ"ש ושני גדודי חרמ"ן. משמעות קבלת הצעתו הייתה הוצאת כל הרכיבים האיכותיים, הניידים, בעלי עוצמת האש היעילה נגד טנקים, מחטיבות החי"ר בסדיר ובמילואים ומגדודי השריון הפיקודיים וריכוזם בשלוש עוצבות שריון. איוש גדודי החרמ"ש והחרמ"ן בדיוויזיה הסדירה היה מבוסס, על פי ההצעה, על פירוק "גולני", שהייתה אז חטיבת החי"ר הסדירה היחידה בצה"ל. גם בפעם זו נדחתה הצעתו של לסקוב בידי מרבית הדוברים. אלוף פיקוד המרכז צבי צור הסכים, בסגנון הדיפלומטי שהיה אופייני לו, שההצעה טובה בתור הצעה, מתקבלת על הדעת מבחינה תאורטית ועקרונית ותואמת את קו המחשבה המקובל בעולם; אך העלה ספקות לגבי היכולת ליישמה ב"תנאים הריאליים". לדבריו, לא פשוט לערוך שינויים במערך מילואים כפי שהציע לסקוב, ואילו בסדיר

114 דברי לסקוב, עמית, בן-ארי ובר-לב בישיבת מטכ"ל, 10 במרס 1957.

משמעות השינוי היא פירוק החטיבה הרגלית הסדירה היחידה הקיימת, וכך להשאיר 12 חטיבות דומות במילואים בלא חטיבה שתזין אותן ותהיה אב־טיפוס להפעלתן. כמו בשיבות קודמות, גם הפעם הציגו רבין וצור חזית אחידה; אולי משום שלשניהם, כאלופי פיקוד הצפון והמרכז, היו אינטרסים דומים. לפיקודיהם היו כפופות רוב חטיבות החי"ר שבמילואים, ובגזרתם צפוי היה כי יופעלו כוחות שריון מוגבלים.¹¹⁵ גם בר־לב, שמונה באותם ימים למפקד גיסות השריון, התנגד להצעותיו של לסקוב. הוא אמנם הסכים כי המבנה המוצע מתאים ונוח להפעלת שריון, אך התנגד לארגון־מחדש בשלב זה והציע לבחון מעבר למבנה של דיוויזיות כעבור שנתיים.¹¹⁶

גם לאחר שהחליף את דיין כרמטכ"ל (בסוף ינואר 1958), לא הצליח לסקוב להביא להגשמת תוכניותיו, בשל עמידתם האיתנה של חברי מטכ"ל אחרים על דעותיהם. העימות המתמשך בסוגיה הוביל לפרישתו של צור מתפקיד ראש אג"ם לאחר כהונה קצרה¹¹⁷ ולהחלפתו בידי מקורבו של לסקוב ופקודו מימי הבריגדה - מאיר זורע. אולם גם אז נמשכה ההתנגדות לתוכניותיו של לסקוב. במאי 1958 נתקל ניסיונו להציג את תמרון "יתד ומלכודת" בתגובה צוננת, והצעה נוספת שלו, חודש מאוחר יותר, להקמת דיוויזיה משוריינת לא התקבלה.

בישיבת מטכ"ל ב־15 במאי 1958 ניסה הרמטכ"ל לסקוב להסביר את תמרון "יתד ומלכודת". בניגוד לחדירה בודדת ("יתד"), הרי שבתמרון זה מתבצעות מספר חדירות במקביל, דרך תפרים ונקודות חלשות במערך; בשלב הבא מוצבת מלכודת בעומק שטח האויב, שבה אמורים להילכד עתודותיו וכוחותיו הניידים.¹¹⁸ הדוגמאות שהביא לסקוב לתמיכה בסגנון לחימה זה היו לקוחות מפעולות השריון הגרמני, בעיקר בשלבים הראשונים של מלחמת העולם השנייה. הדברים החלו בהסבר תאורטי, אך מהדיון הער שהתפתח ניתן להבין כי מטרת לסקוב בהעלאת הנושא הייתה לקדם את התמיכה בהצעותיו הארגוניות, שהיו חיוניות לדבריו ליישום התמרון. לסקוב אמר: "נדמה לי שהדרך הנכונה היא להביא בסופו של דבר לידי זה שבמקום שיש היום חי"ר וחש"ן שיהיה לנו חיל אחד, ואז החיל

115 לעומתם, ממלא מקום אלוף פיקוד הדרום חיים הרצוג תמך בישיבת מטכ"ל ב־29 ביוני 1958 בהקמת אוגדה משוריינת, שתהיה מיועדת לפעולה בדרום.

116 דברי לסקוב, צור ובר־לב בישיבת מטכ"ל, 10 בנובמבר 1957.

117 ראו: מרדכי נאור, **לסקוב**, כתר ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1988, עמ' 282–284.

118 התמרון הוסבר עוד קודם לכן במאמר שהופיע ב"מערכות" ביולי 1957 וחתום בידי "אלף" - כנראה לסקוב או זורע, ולאחר דיון המטכ"ל סוכם במסמך לשכת הרמטכ"ל, **דרכי תמרון – תמרון יתד ומלכודת**, 28 במאי 1958. שם נכתב כי על התמרון בדיוני המטה הכללי כי "הוחלט להכניסו כשיטת לחימה בצה"ל", ושהוטל על בית הספר לפו"ם ליישם את השיטה.

עונה לבסיס של אותו צוות קרב שנלחם". התגובות ללסקוב התבססו שוב על הטענות כי אין אפשרות ליישם את ההצעה ב"מציאות שלנו" (לדברי עמית) או "עד שנת 60/61" (לדברי בר-לב). בר-לב טען כי החטיבות הקיימות הן ממילא כבר רב-חיליות, ולפיכך מתאימות לתמרון המוצע. גם צור אמר דברים דומים.

דיוני קיץ 1958

בקיץ 1958 הועלו מספר הצעות לארגון העוצבה המשוריינת. ההצעה הראשונה שנידונה הייתה של הרמטכ"ל לסקוב, שהתבססה בדומה להצעות קודמות שלו על אוגדות משוריינות, ונדחתה בטיעונים דומים לאלו שנשמעו בישיבות קודמות.¹¹⁹

בישיבת מטכ"ל ב-6 ביולי 1958 הציג ראש מת"ם זאבי הצעה לאוגדה משוריינת קטנה, שלא הייתה אלא חטיבה מוגברת.¹²⁰ לסקוב וזורע הביעו התנגדות, והדיון התלהט.¹²¹ ניתוח מעניין של צורכי צה"ל הציג בישיבה ראש אמ"ן הרכבי, שהתנגד להסתמכות על צבאות זרים הנערכים למלחמות אטומיות, "כאשר אנחנו נמצאים עדיין בשלב של מלחמה קונבנציונאלית, מיניאטורית, בתנאים שלנו". לדבריו, צריך להתייחס לתנאים במזרח התיכון שלפיהם יש רק מקום אחד, בגזרה המרכזית בסיני, שבו ניתן להפעיל עוצבה משוריינת גדולה, כאשר בשאר הצירים אפשרות התמרון פחותה ואין מקום לחדירה של 150-200 ק"מ - אליה מיועדת האוגדה שהציע לסקוב. הרכבי טען נגד דבקות ברעיון של חדירה

---

119 ישיבת מטכ"ל, 29 ביוני 1958. הפעם כללה האוגדה המוצעת שני גדודי טנקים בינוניים, גדוד טנקים קלים ושלושה גדודי חרמ"ש, שניתנים לאיגוד בשני צוותי פיקוד. מאיר עמית הציג שורה של טיעונים ששללו את ההצעה, "בנתונים שלנו של מיעוט אמצעים", והציע לפרק את מפקדת גיסות השריון כצעד שיביא לתרומה הרבה ביותר לשיתוף הפעולה בין ח"ר לשריון. צור הציג את הצורך במספר רב יותר של עוצבות, ורבי טען שבהיעדר עומק יש צורך בטנקים לתגבור מערך ההגנה, ולכן יש לשמור על גדודי השריון הפיקודיים.

120 זאבי הציע אוגדה שתכלול גדוד טנקים בינוניים (56 טנקי שרמן), גדוד קל (40 טנקי איג"ם אקס-13), גדוד חרמ"ש (עם 53 זחל"מים), גדוד חרמ"ן, גדוד סיור (פלוגת זחל"מים, פלוגת ג'יפים ופלוגת סיירים על נושאות נשק), גדוד תחזוקה (פלוגות תחמושת, אספקה, דלק, הובלה, סדנה ומפקדה). אם תיבנה אוגדה אחת, יושארו בנוסף אליה שתי חטיבות של שלושה גדודי טנקים (שניים עם טנקים בינוניים ואחד עם קלים). אם ייבנו שתי אוגדות, תישאר רק חטיבת שריון עצמאית אחת, ובנוסף אליה יהיו בגדודי השריון הפיקודיים שש פלוגות טנקים ושלוש פלוגות מט"נים.

121 בעקבות זאת הציע ראש אמ"ן הרכבי לדחות בכמה חודשים את השינוי ואמר: "אני רואה סכנה בפילוג הנוכחי במטכ"ל, שכמוהו לא היה מאז שאני זוכר את המטכ"ל, לא סוד הוא בפורום זה איזה מצב רוח קשה השתרר במטכ"ל כבר היום. אל נעשה שינויים מתוך מצב רוח זה". ראו גם תגובתו של פרס לדברי הרכבי באותה ישיבה.

עמוקה והציע דוקטרינה פחות התקפית, המשלבת התקפה והגנה. בהתאם, הוא הציע להסתפק באוגדה אחת המבוססת על מפקדת גיסות השריון לפעולה בחזית הדרום, בלי לפגוע בחי"ר, ובמיוחד בחי"ר הסדיר. זאת משום שבצפון ובמרכז הדוקטרינה התקפית לא תמיד תהיה ישימה וטווחי הפעולה שם קצרים יותר. לדבריו, "אנו נזדקק תמיד לחטיבה 1 כחטיבת חי"ר. אצלנו מקום החי"ר הוא עיקרי, בייחוד לנוכח נושא הבלימה, כאשר נצטרך לבלום לאורך כל החזיתות".

ב-3 וב-9 באוגוסט 1958 נמשך הדיון והוצגה הצעתו של רבין, לפיה תישאר החטיבה עוצבת יסוד, ומספר חטיבות חי"ר מוסעות יאומנו לפעולה בשיתוף עם חטיבות משוריניות. ב-9 באוגוסט הציג רבין את חזונו למיתאר פעולה דו-אוגדתית בסיני או ברמת הגולן. הוא צפה פריצה בשני צירים, כאשר בכל אחד תתקדם חטיבה משורינית ואחריה חטיבה מוסעת, שיהוו אוגדה. לאחר שיובקע מערך ההגנה, יחדרו לעומקו שתי חטיבות השריון שיחברו לשם קרב השריון בשריון, למשל באזור ג'בל ליבני במקרה של מלחמה בסיני.¹²² לאחר קרב השריון תיכנס חטיבת החי"ר שוב לפעולה. "מה יעודה של החטיבה המוסעת?", שאל רבין וענה: "תרוץ חטיבת השריון ותנוע אחריה החטיבה המוסעת, ואיני רוצה שמפקד השריון יעסוק בתנועות החטיבה [המוסעת]. אם הוא מגיע לקן השני שלהם, לפני דמשק, נחפש כל צורת איגוף, ואת החטיבה המוסעת נביא שתבצע התקפה חי"רית רגילה בלילה".

באוגוסט 1958 נערכה סדרת ישיבות בנוגע לסד"כ צה"ל לשנת 1962. הוצגה עבודתה של מחלקת תכנון, לפיה יהיו ארבע חטיבות שריון, משני דגמים, וכן שלושה גדודי שריון פיקודיים; ובסך הכול 11 גדודי טנקים, בעוד "המטרה היותר רחוקה היא 13 גדודי טנקים".¹²³ הרמטכ"ל סיכם את הדיון באומרו כי עדיין לא החליט על המבנה העל-גדודי, אולם יש צורך ביחס 1:1 בין גדודי הטנקים והחרמ"ש, ואפשר להסב גדוד חי"ר במילואים לגדוד חרמ"ש בחודש של אימונים. הוא קבע ש"אנחנו נבחר שלוש חטיבות טובות מבחינת הרמה ובהתאם למצאי של הזחל"מים נעביר אותם לגדוד חרמ"ש".¹²⁴ ברזנר כתב

¹²² בתגובה אמר זורע, שהוא מזהה התקדמות בדעות הדוברים, שמסכימים עתה כי תפקיד השריון הוא ללחום בשריון, ואם פעם דיברו על לחימה בפלוגות, הרי עכשיו מדברים על חטיבות. אולם לדבריו, זה לא מספיק ויש צורך באוגדות מול ריכוז השריון המצרי שימנה 200 עד 250 טנקים. **דברי זורע**, ישיבת מטכ"ל, 9 באוגוסט 1958.

¹²³ דברי יוסף נבו בישיבת מטכ"ל, 24 באוגוסט 1958. בישיבה שהתקיימה ב-20 באוגוסט אמר לסקוב כי בעבר ביקש להגיע לסד"כ של 15 גדודי טנקים ו-15 גדודי חרמ"ש. משני הדיונים נעדרו האלופים רבין וצור – האופוזיציה העיקרית להצעותיו של לסקוב בדיונים קודמים.

¹²⁴ דברי לסקוב בישיבת מטכ"ל, 24 באוגוסט 1958.

כי בסיום סדרת הדיונים "הורה בן גוריון ללסקוב שלא להיחפז בהחלטה על הקמת האוגדה", וכי גם לאחר שהתקבל אישור שר הביטחון היא לא הוקמה, לטענת לסקוב, בשל מחסור באמצעי קשר.¹²⁵

הקמת החטיבות הממוכנות

החלטת הרמטכ"ל מ'24 באוגוסט 1958 עברה בחודשים הבאים התאמות,¹²⁶ שרדה הצעה נוספת להקמת דיוויזיות משוריינות,¹²⁷ ובסופו של דבר סוכם להסב שלוש חטיבות חי"ר במילואים לשלוש חטיבות ממוכנות שיכללו שני גדודי חרמ"ש וגדוד טנקים אחד.¹²⁸ בשנת העבודה 1959/1960 הוסבה חטיבה 10 (פיקוד המרכז); ובשנת 1960/1961 הוסבו חטיבה 18 (שהפכה לחטיבה 45 ונותרה בפיקוד הצפון) וחטיבה 6 (שהייתה לחטיבה 14 ועברה מפיקוד המרכז לפיקוד הדרום).¹²⁹ בתמרון האוגדתי "ברד" ביולי 1960 כבר נטלה חלק, יחד עם החטיבה המשוריית הסדירה, גם חטיבת המילואים 10 הממוכנת.¹³⁰ בהחלטה ניתן לראות פשרה בין

125 ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 56.

126 ראש אג"ם החדש, מאיר זורע, סיכם דיון שנערך ב־17 באוקטובר 1958 בקובעו, בין השאר, כי "סד"כ חש"ן יפותח ככל שיאפשר הרכש – וזאת אף על חשבון יחידות אחרות בסד"כ. יהיה רכש משאיות וחזל"מים לניוד המערך [...] הקמת גדודי הטנקים והחרמ"ש המוצעים מותנית ברכש, אולם הכשרת צוותות טנקים תעשה בהתאם לתכנון (ולא בהתאם לרכש)". זורע אמר עוד, ש"כל גדוד חי"ר המוסב לחרמ"ש או חרמ"ן מגביר את עוצמתו של צה"ל". לשכת ראש אג"ם, **סד"כ צה"ל 1962 – סיכום דיון**, 19 באוקטובר 1958, א"צ 96/746/61. ראו גם מסמך לשכת ראש אג"ם (בחתימת עוזר ראש אג"ם שלום עירון), **הוראת עבודה מס' 1/10/58 – הקמת גדודי חרמ"ש בהתאם לסד"כ 58**, 27 באוקטובר 1958, א"צ 96/746/61. המסמך הורה על בדיקה מחודשת של תקני הזחל"מים, וקבע שאם יתברר כי מספרם אינו מספיק לכלל הגדודים החדשים, "יחולק מספר הזחל"מים לגדודי החרמ"ש לשתי קבוצות: א. זחל"מים לחלוקה תקנית לגדודי חרמ"ש; ב. זחל"מים להקמת פלוגות תובלה לאותם גדודים שעבורם אין מספיק זחל"מים, ושכאופן זמני יפעלו כגדודים מוסעים, עד שמצאי הזחל"מים יאפשר את הפיכתם לגדודי חרמ"ש תקינים". לאחר מספר שבועות הופץ מצע מפורט לדיון על ארגון השריון, שהתבסס על ההחלטה בדבר הקמת 11 גדודי טנקים ו־11 גדודי חרמ"ש, באמצעות הסבת תשעה גדודי חי"ר (מהם שלושה גדודים עודפים שהתקיימו בחטיבות שונות ושישה מחטיבות שלמות שעוד לא נבחרו) לשמונה גדודי חרמ"ש; אולם המצע לא נגע במבנה העוצבתי, "מאחר והנושא טרם סוכם". אג"ם/מת"ם, **ארגון חש"ן – זימון דיון**, 14 בנובמבר 1958, א"צ 34/62/61.

127 מסמך ללא ציון מחבר (כנראה, מפקדת גיסות השריון), **מבנה עוצבת שריון (מצע לדיון)**, 11 בנובמבר 1958, א"צ 77/50/61.

128 ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 57-58.

129 **תכנית עבודת צה"ל 60/61 – הוראות תכנון**, 9 באוקטובר 1959, א"צ 403/1034/65; וגם **הוראות ביצוע**, 8 בנובמבר 1959, א"צ 035/1034/65 וגם 1031/1034/65. חטיבה 45 התבססה בעיקרה על חטיבה 18. ראו גם: ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 70.

130 על התרגיל ראו מחקר של מה"ד/היסטוריה, שמעון גולן, **תמרון ברד: תרגיל עם גייסות יולי 1960**, ינואר 1988, א"צ 79/1821/96; וגם תיק 10/77/70 ותיקים 60, 106 ו־148 במשלוח 101/64.

עמדותיהם של לסקוב ורבין. כפי שרצה רבין, נשארה החטיבה עוצבת היסוד של צה"ל, לא הוקמו אוגדות קבועות, לא נפגעו חטיבות החי"ר או גדודי השריון הפיקודיים, ולא נערך ארגון-מחדש מקיף שהיה פוגע בטווח הקצר בכשירות הכוח. לסקוב, מצידו, זכה להקמת חטיבות ממוכנות הדרושות להרכבת כוח משוריין מאוזן. הוא כתב: "החטיבה הממוכנת נבנתה כדי להוות עוצבה שנייה לחטיבה המשוריית שבאוגדה. כלומר עוצבה משוריית גבוהה המושתתת על שלושה גדודי טנקים, אם כי יהיו מצבים שבהם ניתן להפעיל כל אחת לחוד, הרי אין אלה המקרים המאפיינים ריכוז של שריון".¹³¹ ברמה התאורטית, לסקוב קיבל אפשרות לבנות צוותי קרב משורינים מאוזנים כפי שביקש, אולם בפועל עברו שנים עד שאפשר היה לממש את החזון; זאת משום שהגידול בסד"כ החרמ"ש נעשה בשלב ראשון בלי להגדיל בהתאם את מספר הזחל"מים התקינים, שהיו חיוניים להפעלתו. בין סוף 1957 לסוף 1959 גדל מספר הזחל"מים התקינים מ-591 ל-788, בהשוואה ל-1,400 שנדרשו לסד"כ.¹³² מחירים של הזחל"מים היה נמוך מאוד - נמוך אף ממחירה של משאית¹³³ - ובכל זאת צה"ל התממה בהצטיידות בהם, ומספרם זינק רק בתקופת כהונתו של רבין כרמטכ"ל.

בנוסף לחל"מים, היו החטיבות הממוכנות החדשות זקוקות ללוחמי חרמ"ש. את חלקם ניתן היה להשיג באמצעות הסבה של גדודי חי"ר במילואים; אולם הייתה הבנה כי פתרון זה באבזני¹³⁴ וחד-פעמי, ולכן הוכר הצורך במסגרת חרמ"ש סדירה להזנת מערך המילואים. בקיץ 1958 עלתה, ונדחתה, אפשרות

131 נקודות שעלו בביקור הרמטכ"ל לסקוב בפו"ם, 9 במאי 1959, א"צ 85/799/60. לעקרונות הפעלת האוגדה ראו מסמך רע"ן תו"ל (אהרון דוידוי), **אוגדת שתי שריון**, מאי 1959, א"צ 9/697/60. בתיק זה מצוי מסמך מעניין נוסף שחיבר דוידוי: **סקירה היסטורית על התפתחות האוגדה**, 1 באפריל 1959. ראו גם מסמך ללא תאריך, **נקודות דגש בתפעול האוגדה המשוריית**, א"צ 76/751/61.

132 ברזנר, **אש לפני תלך**, עמ' 99. מספר הזחל"מים הבלתי תקינים עלה באותה תקופה מ-217 ל-504. לפי מסמך לשכת הרמטכ"ל, **הצעה לחלוקת זחל"מים במסגרת המצאי הקיים**, 3 באוגוסט 1958, א"צ 34/62/61, עמד המצאי על 808, ממנו יש להותיר 10% כרזרבה; כך שאפשר לחלק ליחידות 728 בלבד. הרמטכ"ל הציע לתת 170 לכל חטיבת שריון (מהם 28 לכל גדוד טנקים ו-48 לכל אחד משני גדודי החרמ"ש שהיו אמורים להיות בכל אחת משלוש חטיבות השריון) ורק ארבעה זחל"מים לכל אחת מ-14 חטיבות החי"ר. שלושה שבועות מאוחר יותר, ב-24 באוגוסט 1958, דווח על הזמנת 600 זחל"מים נוספים, אולם ב-24 בנובמבר דווח למטכ"ל כי נרכשו 440 בלבד.

133 זחל"ם משומש עלה כ-2,000 דולר, בעוד מוביל טנקים משומש עלה יותר מ-13 אלף דולר ומשאית 6X6 עלתה יותר מ-10 אלף ל"י. נתונים מתוך מסמך ללא ציון מחבר, **דוגמאות של מחירי ציוד מתוך הרכש**, 10 במאי 1961, א"צ 1/48/64.

134 בשל חוסר ההתאמה בין מבנה גדוד החי"ר למבנה גדוד החרמ"ש, משמעות הסבה של גדוד חי"ר הייתה נטילת חלקים ניכרים ממנו, תוך השארת נתח נכבד, שכבר לא היה יכול לתפקד כגדוד, ואין מה לעשות איתו בגדוד החרמ"ש.

להסב את גדוד הנח"ל המוצנח (שמספרו אז היה 88) לחרמ"ש.¹³⁵ בהמשך הציעו באג"ם שלושה פתרונות: הקמת גדוד שלדי בעל מסגרות להסבת פלוגות מילואים; הקמת גדוד חרמ"ש מלא, אליו יסופח גם צוות הסבה לפלוגות מילואים; והקמת גדוד חלקי שאליו יצורף צוות הסבה. מחסור בכוח אדם סדיר חייב פירוק גדוד מ"גולני" כדי לקיים את האפשרות השנייה, ולכן רבין התנגד לה, בטענה ש"יש גבול שאפשר להוריד את החי"ר. החי"ר הוא מבחינת כ"א העיקר של הצבא. היום הבעיה היא שחיסלנו את הבא"פים. אין צמיחה של כוח אדם מקצועי, אין צמיחה של פיקוד [...] אלא בתוך הצבא הסדיר". ועוד הוסיף ואמר: "צה"ל עושה את חשבון העדיפות, הוא צריך לעשות אותו, אבל אי אפשר לבטל ולמחוק ולהראות זלזול בחי"ר".¹³⁶ ראש המחלקה לתפקידי מטה, רחבעם זאבי, אמר שיש במילואים 61 גדודי חי"ר מהם 26 גדודי חק"ש, ולכן צריך להשאיר חטיבת חי"ר סדירה כ"אב-טיפוס". לדבריו, אם יבוטל גדוד - כבר לא יקימו אותו מחדש, כי החי"ר אינו במקום גבוה בסדר העדיפויות. בסופו של דבר, רוקן גדוד 51 מ"גולני" מרוב לוחמיו והפך זמנית לגדוד שלדי.¹³⁷ הגדוד הושלם כגדוד מלא במהלך שנת 1960/1961.

השינויים בסד"כ היבשה בשנים הבאות

במהלך כהונתו של לסקוב נקלטה בצה"ל פלוגה אחת בלבד של טנקים כבדים מסוג צנטוריון (שאר הטנקים שנרכשו נכנסו לשימוש רק בשנת 1961). גם בתקופת יורשו, צבי צור, היה הגידול בסד"כ המשוריין מתון מאוד והסתכם בהשלמת חטיבה משורינת אחת (200) ובתחילת ארגון חטיבה נוספת (520). ההשקעה בשריון עד לשנת 1964 הייתה נמוכה ולא אפשרה הגדלה משמעותית של מספר הטנקים. לאחר מערכת סיני היו בידי צה"ל כ-650 טנקים ומשחיתי טנקים, שחלקם נתפסו שלל, אם כי רבים מהם לא היו כשירים וחלקם לא נכנסו מעולם למערך.¹³⁸ רכש הטנקים בשנים 1958-1964 נפל במידה רבה ממה שתוכנן על פי תוכניות ההתעצמות הרב-שנתיות "בני יעקב" ו"חשמונאים";¹³⁹ וכך, יותר משבע

¹³⁵ ראו למשל, דברי אברהם יפה ועודד מסר שתמכו בהצעה, ואת דברי בנימין גיבלי ומאיר זורע, שהסבירו את הקשיים הכרוכים בה, בישיבת מטכ"ל, 24 באוגוסט 1958.

¹³⁶ דברי רבין בישיבת מטכ"ל, 12 בינואר 1959.

¹³⁷ הצעד גרם למפקד הגדוד, אברהם (אלברט) מנדלר, לעבור לשריון.

¹³⁸ לנתון בדבר מספר הטנקים, ראו דברי דיין בישיבת מטכ"ל, 3 בינואר 1957, ודברי דיין ועודד מסר בישיבת מטכ"ל, 16 בינואר 1957.

¹³⁹ גרינברג, **חשבון ועוצמה**, עמ' 197.

שנים מאוחר יותר, בראשית 1964, היו במערך 692 טנקים, מהם רק 139 טנקי שוט והשאר שרמן (רובם משודרגים) ו־אִי־אֶם־אֶקֶס־13.¹⁴⁰ כמו כן היו בשימוש 101 משחיתי טנקים, שהערכת יעילותם הייתה כה נמוכה, עד שהם הוחלפו בטנקי שרמן בלתי משודרגים, בעלי תותח נחות, עוד לפני מלחמת ששת הימים. גם איכותם, כושר פעולתם ורמת אחזקתם של הטנקים, למרות השיפור המתמיד, נשארו ברמה נמוכה בהשוואה לזו שאליה הגיעו בשנים הבאות.¹⁴¹

הרכב סד"כ היבשה של צה"ל בין מערכת סיני למלחמת ששת הימים¹⁴²

5.6.1967	1.1964	2.1960	12.1956	
4	3	3	3 ¹⁴³	אוגדות
4 ¹⁴⁶	9	9 ¹⁴⁵	12 ¹⁴⁴	חטיבות חי"ר
3	2	1	1	חטיבות צנחנים
5 ¹⁴⁸	1	1	1 ¹⁴⁷	חטיבות מרחביות
6 ¹⁵¹	5 ¹⁵⁰	3	3 ¹⁴⁹	חטיבות משורינות
4 ¹⁵²	3	3	0	חטיבות ממוכנות
15-13 ¹⁵³	13	10	3	גדודי חרמ"ש
12 ¹⁵⁶	12	12	8 ¹⁵⁵	גדודי טנקים באיכות נמוכה ובינונית ¹⁵⁴
9 ¹⁵⁹	3	0.33 ¹⁵⁸	0	גדודי טנקים באיכות גבוהה ¹⁵⁷
כ־1,300 (1,093)	מעל 800 (כ־790)	כ־650 ¹⁶² (כ־580)	כ־650 ¹⁶⁰ (כ־220) ¹⁶¹	טנקים ומט"נים בארץ (מהם כשירים ומאוישים ביחידות)

¹⁴⁰ דברי משה גורן בכנסי ספ"כ, 28 במארס 1963 ו־11 במארס 1964; דברי רבין וגורן בישיבת מטכ"ל, 1 ביולי 1963. לפי גרינברג, בשנים 1957-1963 הגיעו לארץ 97 טנקי שרמן, 139 טנקי צנטוריון, ארבעה טנקי אִי־אֶם־אֶקֶס־13 ו־80 מט"נים; ראו: גרינברג, חשבון ועוצמה, עמ' 176. כמו כן הגיעו באותה תקופה 40 תומ"טים 105 מ"מ ו־40 תובות של תומ"טים.

¹⁴¹ דווקא לטנקים מהסוגים המתקדמים יחסית היו כמויות תחמושת מוגבלות ביותר; לטנקי השרמן המצוידים בתותח 105 מ"מ צרפתי (M-51) לא הייתה אפילו "בטן" תחמושת אחת. גם לטנקי הצנטוריון המצוידים בתותח 105 מ"מ בריטי הייתה תחמושת מעטה, והמחסור היה חמור במיוחד בתחמושת נפיצה. רמת האחזקה הנמוכה גרמה לחוסר אמון בטנקי הצנטוריון. על הרמה הנמוכה של התותחנות ובקרת האש מעידות התוצאות הדלות בתקרית שאירעה ב־3 בנובמבר 1964 בתל דן.

¹⁴² המקורות המרכזיים לנתונים המופיעים בטבלה הם: ברזנר, **אש לפניו תלך** וכן: יצחק רבין, **סקירה תקופתית 1 בינואר 1964 - 31 בדצמבר 1967**, א"צ 48/83/68 (להלן: רבין, **סקירה תקופתית**).

- 143 מהן, אוגדה 36 הייתה חסרה כוח אדם ואמצעים, לא תורגלה בתרגיל אוגדתי מלא ולא הייתה כשירה ללחימה
- 144 חטיבות 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 18.
- 145 בהשוואה למצב בשלהי 1956, חטיבות 6, 10 ו-18 הוסבו לממוכנות (6 שינתה את מספרה ל-14, ו-18 שינתה את מספרה ל-45), וחטיבה 17 שינתה את מספרה ל-5, אולם נותרה חטיבת חי"ר.
- 146 חטיבות 1, 9 (בהסבה לממוכנת, ללא זחל"מים), 11 ו-99 (לשעבר 12).
- 147 חטיבה 16 הייתה החטיבה המרחבית היחידה באותה עת, אולם לאור הסד"כ הגדול שלה (ארבעה גדודי חי"ר בחטיבה ועוד ארבעה גדודי חק"ש במחוז ירושלים ובפרוזדור), היא הייתה גם חטיבת חי"ר מתמרנת לכל דבר. לא נכללו בטבלה יחידות חק"ש שהוגמ"ה, שלא היו מיועדות ללחימה ניידת ואוישו בכוח אדם מבוגר.
- 148 חטיבות 2, 3, 4, 5 ו-16.
- 149 מהן אחת (37) לא היתה מלאה.
- 150 מהן אחת (520) בשלבי הקמה.
- 151 חטיבות 7, 37, 60 (לשעבר 27), 200, 520 וכן חטיבה 401 בשלבי הקמה, שלא פעלה כחטיבה במלחמה.
- 152 חטיבות 8, 10, 14 ו-45.
- 153 עשרה גדודים בחטיבות ממוכנות, מהם שניים (בחטיבה 9) בלי זחל"מים ועוד חמישה בחטיבות משורינות.
- 154 בטנקים מסוג שרמן או אי־אקס-13.
- 155 רובם בסד"כ חסר.
- 156 גדודים בחטיבות משורינות, ארבעה בחטיבות ממוכנות וארבעה גש"פים. במלחמה הופעלו ארבע פלוגות טנקים במסגרת שלושה צק"גים מאולתרים, אולם פלוגות הטנקים נלקחו מגדודים אחרים ואין לראות בהן גדוד נוסף.
- 157 מצוידים בטנקים מסוג שוט או מגח.
- 158 בגדוד 82 הייתה פלוגת שוט אחת בתחילת שנת 1960, ורק בשנת 1961 הגיע הגדוד לסד"כ של שלוש פלוגות שוט, מהן אחת במילואים.
- 159 בנוסף היו פלוגות טנקי שוט שצורפו לחטיבה 10 ולחטיבה 37.
- 160 מעל 400 טנקי שרמן, שחלקם נתפסו שלל בסיני, 180 טנקים קלים אי־אקס-13, 21 מט"נים אֶם-10, ומעל 40 מט"נים ארצ'ר ו-20 טנקים מסוג טי-34 שנתפסו שלל, והיו מחשבות להכניסם לשימוש. בנוסף היו 91 שריוניות מסוג סטגהאונד, חמושות בתותח, שרובן לא הושמשו. לגבי הרק"ם שנתפס שלל במערכת סיני, ראו: מאור לוי, **טנקי השלל האחרים**, האוניברסיטה העברית (עבודת מ"א), 2017.
- 161 לפי ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 11, 41, היו 224 טנקים מאוישים במבצע "קדש" ו-212 טנקים ומט"נים כשירים לשימוש בדצמבר 1956.
- 162 כ-400 טנקי שרמן, 180 טנקים קלים אי־אקס-13, 16 טנקי צנטוריון, 51 מט"נים אֶם-10. בקיץ 1960 הגיעו לארץ עוד 50 מט"נים, שרובם לא היו חמושים. טנקי צנטוריון נוספים החלו להגיע בדצמבר 1960, בקצב של חמישה בחודש.

רק בשנים 1965-1967, בתקופת כהונתם של רבין כרמטכ"ל ושל ישראל טל כמפקד גיסות השריון, ניכרת העדפה ברורה בפועל של רכיב הטנקים, שגדל בכמותו ובאיכותו. האישיות החשובה ביותר בתהליך הייתה אולי לוי אשכול אשר מנע, כשר אוצר, את הגדלת תקציב הביטחון, וכשר ביטחון וראש ממשלה (החל ביוני 1963) - הגדיל באופן משמעותי את היקף הרכש והביא לעסקאות גדולות של טנקים כבדים עם ארה"ב ובריטניה. במלחמת ששת הימים כבר היו לצה"ל 1,300 טנקים, גם אם לא כולם היו כשירים, מהם שיעור ניכר של טנקי שוט ומגח.¹⁶³ בנוסף, ניכר בתקופה זו שיפור רב בכושר התותחנות¹⁶⁴ וברמת האחזקה, והוגדל במידה משמעותית מלאי התחמושת. בשנים אלה פותחה בגיסות השריון תורת לחימה שבה מילאו הטנקים תפקיד הולך וגדל, גם במשימות שהיו מיועדות עד אז לחי"ר כמו הבקעה של מערכים מבוצרים. בתקופה זו הפכו מרבית חטיבות החי"ר לחטיבות מרחביות המיועדות להגנה בלבד או לחטיבות ממוכנות. אולם גם בתקופה זו ההתעצמות היבשתית לא הייתה מוגבלת לשריון. באותה עת הוגדל במידה ניכרת סד"כ החי"ר המוצנח (הוקמו גדוד סדיר שלישי וחטיבה שלישית), החרמ"ש קיבל אמצעי לחימה משופרים (תותחי 20 ו-90 מ"מ על זחל"מים), סד"כ הארטילריה בקוטר 155 מ"מ הוסב למתנייע, והחלה הצטיידות במרגמות 160 מ"מ.

סיכום

מקובל לטעון כי במקרים רבים, במיוחד לאחר ניצחון, מתכוננים צבאות למלחמה הקודמת. ניתן לטעון כי כפי שאחרי מלחמת העצמאות ציפו בצה"ל למלחמה ארוכה וסטטית שתיסוב סביב כיבוש משלטים והחזקתם ושבה יישא החי"ר בעיקר הנטל - כך אחרי מערכת סיני התכוונו למלחמת תנועה קצרה ומהירה שבה ימלא השריון תפקיד מרכזי, ונדמה כי ההתרחשויות במלחמת ששת הימים תרמו לסברה זו. אך בחינת ההתנהלות בשני המקרים מגלה כי תהליך בניין הכוח של צה"ל היה מורכב יותר.¹⁶⁵

¹⁶³ רבין, **סקירה תקופתית**.

¹⁶⁴ על השיפור ברמת התותחנות ראו, למשל, ראיון של רבין עם אבי שליים (נערך בשנת 1982): **עיונים** 8, 1998, עמ' 679-680.

¹⁶⁵ שלוש הפסקאות הבאות, העוסקות בתקופה שעד 1956, מסכמות מחקר קודם שלי על חיל הרגלים בשנים 1949-1956.

הגישה שרווחה בצה"ל בתקופה שעד מערכת סיני מוצגת בידי אנשי שריון, המקבלים את גרסתם של לסקוב וזורע לגבי האירועים כ"שמרנית" או "ספקנית"¹⁶⁶ בשל אי-ההכרה, לכאורה, ביכולתו ובחשיבותו של השריון והדבקות בקיומו של מערך נרחב של חטיבות חי"ה. אך לדעתי הגישה שהנחתה את קבלת ההחלטות בצה"ל בתקופה זו לא הייתה שמרנית אלא מעשית ומחושבת. בצה"ל פותחה דוקטרינה שהביאה לידי ביטוי את לקחי מלחמת העצמאות ומלחמת העולם השנייה, והתאימה לתנאי הזירה, הרכבו של צה"ל והתחזיות לגבי אופיה של המלחמה העתידית. היו אחדים, כגון יצחק שדה וישראל בר, שראו את ההתבססות על צבא מיליציוני-עממי כערך שהשתלב באידאולוגיה רחבה יותר, אך השפעתם של אלה בצה"ל הייתה מצומצמת ומוגבלת בעיקר לשנים הראשונות שלאחר מלחמת העצמאות. בהמשך, קיומן של מספר גדול של עוצבות חי"ה, משולבות במערך הגמ"ר, נחשב חיוני להתמודדות מול הנחת הגרוע ביותר - תרחיש "מקרה הכל" שבו יתקפו מדינות ערב את ישראל בהתרעה קצרה. הקמתן של עוצבות משוריית הייתה משפרת את כושרו ההתקפי של צה"ל, שהיה חשוב במיוחד במסגרת האפשרויות של "מכה מקדימה" או "מלחמת מנע", אך התקציב ומקורות הרכש שהיו נחוצים להקמת עוצבות כאלה לא היו בנמצא. החשש מפני השריון של צבאות ערב מלמד כי גם לפני המערכה היו מודעים בצה"ל ליכולותיו הרבות, ועקרונות הפעלת השריון משנת 1949, כמו גם אופן הפעלתו בתרגילים, מעידים כי היתרונות שבהפעלתו במרוכז היו ידועים. אך עד להגעת משלוחי הטנקים מצרפת במחצית השנייה של שנת 1956 לא היה אפשר לבנות את השריון כ"חיל הכרעה". בשל כך נאלץ צה"ל לתכנן השגת הכרעה באמצעות הכוח הקיים, שהתבסס על עוצבות רגלים.

מפקדי צה"ל הכירו בכך שעל מנת למצות את יכולתן של חטיבות החי"ר יש צורך לספק להן סיוע משוריין, באמצעות הכפפת טנקים לסיוע צמוד והגנה נ"ט וזחל"מים לתובלת גייסות בשדה הקרב. לסקוב, שהיה מודע גם הוא לחשיבותו של הסיוע המשוריין לעוצבות החי"ה, ניסה כסגן רמטכ"ל בשלהי 1955 להביא לשילוב אורגני של שריון בעוצבות החי"ה; אך לאחר מינויו למפקד גיסות השריון כחצי שנה מאוחר יותר, שינה את עמדתו ואימץ גישה שהייתה למעשה מיושנת יותר מזו של ה"שמרנים", בהתבססה על ניסיון ראשית מלחמת העולם השנייה ולא של סופה. חשיבותו של הסיוע המשוריין באה לידי ביטוי במספר מקרים

166 טל, **ביטחון לאומי**, עמ' 135; ברזנר, **סוסים אבירים**, עמ' 13.

במערכת סיני. חטיבות חי"ר שאליהן סופח שריון, למשל חטיבה 11 ברצועת עזה וחטיבה 1 ברפיח, הצליחו במשימות הבקעה של מתחמים מבוצרים וכיבוש אזורים בנויים תוך שמירה על שיעור אבדות נמוך.

לאחר מערכת סיני היו העומדים בראש צה"ל וההנהגה הפוליטית-ביטחונית מודעים לנסיבות המיוחדות של המערכה, ולא התכוונו לחזרה על אותו מתווה. הנחת העבודה, במסגרת מגמת ההתכונות למקרה החמור-הסביר, הייתה כי בפעם הבאה עלולה ישראל להילחם ביותר מחזית אחת, בלא תמיכה של מעצמה, בלא שליטה אווירית מובטחת וגם בלא ביטחון כי לצה"ל תהיה אפשרות ליוזמה התקפית. אמנם בהצהרות ששרטטו קווים אדומים הוצגה אפשרות של הנחתת מכה ראשונה גם בלא יוזמה צבאית מצד מדינות ערב, ואמנם תרחיש זה התממש לבסוף בשנת 1967, אך ההנחיות של הדרג המדיני, שהתקבלו גם על הדרג הצבאי, התבססו על ההנחה שצה"ל חייב להיות מוכן גם לספיגת מכה ראשונה. יתר על כן, בראשית שנות השישים רבים בצה"ל עדיין העדיפו לנהל שלב ראשון הגנתי לפני מעבר להתקפה. בלחימה הגנתית שכזו היה לחי"ר תפקיד חשוב בתפיסת מערכי הגנה קבועים ובהגנה על שטחים חיוניים.

בדומה להצהרות שנשמעו בראשית מלחמת העולם השנייה, לאחר ההצלחות הגרמניות, כך היו שהספידו את חיל הרגלים עוד במהלך מערכת סיני ומייד אחריה. אך לאחר בחינה מדוקדקת יותר של לקחי המערכה, הצרכים הביטחוניים, מתווי המלחמה האפשריים והיכולת לעריכת שינויים במערך הכוחות, התברר כי גם בעתיד ימשיך חיל הרגלים לסוגיו למלא תפקיד מרכזי. החרמ"ש נחשב חיוני בתוך עוצבות השריון והמשיך להוות כמחצית מכוחן; עוצבות הצנחנים הוכרו כאמצעי היכול לסייע להשגת הכרעה מהירה; חיל הרגלים הרגיל, "הקלאסי", איבד אמנם מזוהרו, אך המשיך להיחשב האמצעי המתאים ביותר להבקעת מערכים מבוצרים - שלב חיוני בהשגת ההכרעה בשלוש החזיתות שבהן היה צפוי צה"ל להילחם - ואכן מילא תפקיד זה במספר קרבות במלחמת ששת הימים.

בתקופה שמייד אחרי מבצע "קדש" הייתה ציפייה כי המלחמה הבאה לא תהיה בהכרח בדרום, אלא עשויה בסבירות גבוהה להיערך בצפון הארץ או במרכז, מול צבאות שאינם ממוכנים, ומטרת המלחמה עשויה להיות כיבוש שטח והחזקתו. בהתאם, הוכר כי עדיין יש צורך בחיל רגלים במגוון משימות, כולל התקפיות. בהתאם כל נעשה ניסיון לשפר את היכולת ההתקפית של החי"ר. מאוחר יותר, בין השאר בשל הקמת קע"ם והתעצמות צבאה, התגבשה תמונה לפיה המלחמה הבאה תוכרע בחזית הדרום עם השמדת הצבא המצרי,

ולהתמודדות בין עוצבות שריון יהיה מקום מרכזי במערכה. אבל גם במלחמה כזו - הניחו בצה"ל - עדיין יש צורך נרחב בחי"ר לסוגיו לשם הבקעת המערכים בקדמת סיני ולפתיחת הצירים, החזקת "בסיס מוצק" בזמן קרב השריון בשריון, כיבוש שטחים בנויים, הבקעת מערכי הגנה בעומק, חסימת צירי נסיגה והיערכות להגנה לאחר סיום הקרבות.

בשל כך גם חסידי ריכוז השריון הכירו בצורך בגדודי חרמ"ש במסגרת העוצבות המשוריינות ובהגדלת סד"כ החי"ר המוצנח, בעוד מתנגדיהם ניסו והצליחו לשמור על קיומן של חטיבות החי"ר העצמאיות.

בניגוד לתפיסה המקובלת, לדעתי - בתקופה שמייד אחרי מערכת סיני, "בעלי הגישה הספקנית" דווקא לא "מיהרו להכיר בטעותם". משה דיין, מאיר עמית, צבי צור ויצחק רבין, אם לציין רק כמה מהדמויות המרכזיות בצה"ל באותה תקופה, פסלו ניסיונות לאיגוד השריון בדיוויזיות קבועות והעלו הצעות לפיזור הטנקים בין חטיבות החי"ר, בניגוד לרצונם של חסידי השריון.

חטיבה 202 באימונים, 92 באוגוסט 7591, אוסף במחנה, ארכיון צה"ל

ברזנר עמד על כך שהביטוי המעשי של השינוי בסדרי העדיפויות לא החל מייד לאחר מערכת סיני, אלא רק בתקופת לסקוב:

בשנים שלאחר מלחמת סיני ניצב כנגד פיתוח השריון המחסור התקציבי שממנו סבל צה"ל, שמנע את פיתוח הסד"כ וגרם להתמקדות במילוי הפערים באיוש הטנקים הקיימים. שינוי מהותי בהיקף השריון החל בכהונתו של הרמטכ"ל רב־אלוף חיים לסקוב, שעוד לפני מלחמת סיני ראה בשריון את כוח ההכרעה העיקרי ביבשה. בהובלתו, צומצם מערך החי"ר ונוספו חטיבות ממוכנות לסד"כ. בד בבד המשיך שיפור כוח האש של טנקי שרמן הקיימים והחל שיפור ניידותם. גולת הכותרת באותו זמן היתה תחילת רכישת טנקי סנטוריון מבריטניה.¹⁶⁷

במהלך כהונתו של לסקוב כרמטכ"ל, בשנים 1958-1960, התעצם החרמ"ש יותר מאשר הטנקים. אפשר לנסות ולהסביר את הדגש על החרמ"ש ברצון ליצור כוח משוריין מאוזן, אולם נראה כי לחוסר ההצלחה בהצטיידות בטנקים מתקדמים ובהקמת דיוויזיות קבועות היה משקל מסוים בהחלטה על פיתוח החרמ"ש. בנוסף, הגידול בסד"כ החרמ"ש נעשה בשלב ראשון בלי להגדיל בהתאם את מספר הזחל"מים התקינים, שהיו חיוניים להפעלתו.

בד בבד עם הגדלת סד"כ החרמ"ש פותחה במה"ד תורת לחימה הרואה מקום מרכזי לחי"ר לסוגיו במיתארי הקרב השונים, הן בהגנה והן בהתקפה, בהתמודדות מול מערכי ההגנה שהחלו להיבנות לפי "הדוקטרינה הסובייטית". בראשית שנות השישים עדיין הייתה הגישה ההגנתית-התקפית נפוצה, ולעיתים אף דומיננטית בקרב חברי המטכ"ל, והפתרון המועדף להתמודדות מול השריון המצרי הייתה משיכתו למארב, שבו יש משמעות רבה ל"בסיס המוצק" המחוזק בידי חי"ר או חרמ"ש המצוידים באמצעי נ"ט.¹⁶⁸ בהתאם לתפיסה זו, הושקעו בתקופה הנידונה משאבים ניכרים באמצעי נ"ט שונים.

במלחמת ששת הימים באו לידי ביטוי שתי תפיסות שונות, שניתן להדגימן באמצעות פעולותיהן של אוגדות שרון וטל. בעוד שרון הפעיל כוח

167 ברזנר, **אש לפניו תלך**, עמ' 321-322.

168 ראו במיוחד: דיוני מטכ"ל בתיק "מתתיהו", אפריל 1961, המוזכרים לעיל.

מאוזן שכלל מרכיב חי"ר גדול, בהתאם לתורה שפותחה במה"ד בראשית שנות השישים, הרי שטל הפעיל את אוגדתו, שהייתה ממוכנת כולה וכללה טנקים איכותיים רבים, תוך יישום תורת הלחימה שפיתח בשלוש השנים שקדמו למלחמה, אשר שמה דגש רב על מרכיב הטנקים. הצלחת השריון במלחמת ששת הימים מציינת את סיומו של תהליך שינוי ארוך במעמדו של חיל הרגלים, מ"אח בכור"¹⁶⁹ לשותף זוטר, שהזנחתו באה לידי ביטוי במלחמת יום הכיפורים.

---

169 כך תיאר משה דיין את חיל הרגלים בכנס של חטיבת "גולני", 14 ביוני 1956.